

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «Еволюція збройних сил Священної Римської імперії

кінця XV – середини XVII ст.»

Виконав: студент IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»
Гурко В. О.

Керівник: д.і.н., доц.
Каріков С. А.

Рецензент: к.і.н., доц.
Д'ячков С. В.

Харків – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. АРМІЯ ЗА ДОБИ МАКСИМІЛІАНА I.	12
1. 1 Швейцарська та Бургундська військові системи як альтернативи для Максиміліана I.....	12
1. 2. Місце систем швейцарського та бургундського зразка ..... у становленні армії Максиміліана I.	16
1. 3. Утворення загонів ландскнехтів Максиміліаном.	18
1. 4. Нова армія Максиміліана I у Першій італійській війні.....	21
1. 5. Порівняння армій союзників та противників Максиміліана I у Першій італійській війні.	24
РОЗДІЛ 2. АРМІЯ У ПЕРІОД ВІД КАРЛА V ДО ФЕРДИНАНДА I	28
2. 1. Місце імперських військ у повстанні лицарів та Селянській війні.	28
2. 2. Участь імперських військ у Селянській війні.....	31
2. 3. Участь імперських військ в Італійських війнах.....	38
2. 4. Участь імперських військ у Шмалькальденських війнах.	43
РОЗДІЛ 3. АРМІЯ У ПЕРІОД ВІД ФЕРДИНАНДА I ДО ФЕРДИНАНДА III	48
3. 1. Загальні тенденції розвитку імперської армії наприкінці XVI – початку XVII ст.	48
3. 2. Загальні тенденції розвитку армій союзників та ворогів наприкінці XVI – початку XVII ст.	50
3. 3. Участь імперських військ у чеському періоді Тридцятирічної війни (1618-1624 рр.)	53
3. 4. Участь імперських військ у датському та шведському періодах Тридцятирічної війни (1625-1635 рр.).	55
3. 5. Участь імперських військ у завершальному періоді Тридцятирічної війни (1635-1648 рр.).	62
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	71
РЕЗЮМЕ.....	79

ВСТУП

Актуальність даної теми зумовлена тим, що проблема становлення професійного війська в умовах постійних війн має вагоме значення для розуміння історії пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу. Імператор Максиміліан I розпочав формування війська нового зразка, проблема походження якого залишається дискусійною. Створення постійної імперської армії було неможливим в феодальних умовах функціонування економіки, тому для забезпечення війська було проведено низку реформ, спрямованих на створення економічної бази через централізацію Священної Римської імперії. Унаслідок реформ Карл V сформував інститут збройних сил, які постали непереможним ядром армії Габсбургів, що пройшла перевірку у боях з ворогом як на Півдні та Заході, так і на сході імперських земель. Під час Реформації у Німеччині утворилось декілька течій християнства, між представниками яких виникали постійні конфлікти, які, в свою чергу, разом з економічним тиском на населення призвели до низки внутрішніх війн. В результаті того, що феодальний принцип забезпечення не відповідав вимогам часу, військові шукали кращої долі у загонах найманців або ж повставали проти влади з різних причин. Відсутність економічного центру, компромісів між станами та конфесіями призвела до того, що вояки Священної Римської імперії воювали один з одним під час повстання лицарів, Селянської та князівських війн, тим самим остаточно зруйнувавши авторитет імператора та його війська.

Спостерігаємо певний дисбаланс репрезентативності в історіографії різних напрямків теми: якщо питання, пов'язані з ландскнехтами, переважно розроблені, то на тему кавалерії, артилерії та армійських некомбатантів значно менше досліджень, що перешкоджає комплексному визначенню походження та боєздатності армії Священної Римської імперії. Необхідність дослідження формування війська нового зразка обумовлена потребою не тільки відновити картину тих подій, але й провести паралелі з іншими історичними подіями. Особливу увагу привертають як перебіг бойових дій, так і економічна,

політична, дипломатична складові, що перебували в їх основі. Зміна векторів поведінки з боку князів та представників інших верств населення, їх ставлення до поточної ситуації, формулювання цілей політичних лідерів та їх утілення в життя, переплетіння інтересів станів та ідей окремих діячів – це все є проблемами даної роботи.

Об’єктом дослідження є збройні сили Священної Римської імперії.

Предметом дослідження є еволюція армії Священної Римської імперії.

Хронологічні межі роботи охоплюють період 1474-1648 рр. Вибір нижньої хронологічної межі зумовлено тим, що 1474 р. став початком низки війн між бургундцями та швейцарцями, на досвід яких спирався імператор Максиміліан I під час формування власних підрозділів. Швейцарці стали вчителями ландскнехтів, а бургундські війська підпорядковувались Максиміліану як власному сюзерену. В результаті армія Максиміліана I стала тією силою, яку у координації з іспанськими підрозділами вдало використовував Карл V та яку залишив у спадок наступним імператорам. Вибір верхньої хронологічної межі зумовлено поразкою у війні сил Габсбургів та укладенням Вестфальського миру, який завершив не тільки Тридцятирічну війну, але й добу активного використання терцій.

Територіальні межі обмежені територією Священної Римської імперії та тими територіями, де велись активні бойові дії; особливу увагу приділено німецьким землям.

Джерельна база роботи включає в себе основні військово-політичні документи та хроніки того часу. Як окремий вид джерел, варто насамперед назвати **військові трактати**, насамперед, праці Йогана Якобі фон Валльгаузена. Незважаючи на те, що його твори було написано на початку XVII ст., низка його трактатів присвячена історії лицарського та найманого війська XV–XVI ст., а також суто військовим питанням¹. Трактати супроводжуються великою кількістю ілюстративного матеріалу, що корисно для розуміння

---

¹ Johann Jacobi von Wallhausen. Ritterkunst. Oppenheim. 1616.

Johann Jacobi von Wallhausen Kriegskunst zu Pferd. Franckfurt a. M. 1616.

зовнішнього вигляду епохи. Написані перед початком Тридцятирічної війни, ці документи являють собою важливий матеріал для вивчення: що ми можемо побачити як і історію розвитку війська, так і його стан на сучасному авторам етапі, до чого додаються роздуми про перспективи використання тактики терцій в найближчому майбутньому.

Іншим важливим видом джерел є **хроніки**, тому що з них ми можемо отримати або ж уточнити інформацію щодо політичних акцій, які відбувались в містах, отримати життєпис титулованої особи, дізнатись про те, як хроніст зображував життя свого міста («міські хроніки»). Прикладом таких хронік є «Баварська хроніка» Йоганна Авентіна¹. У цій хроніці автор намагається зберегти для нащадків історію свого рідного краю. Хроніка була опублікована вже після смерті Авентіна: при житті друкувати свою історичну працю Йоганн не міг через свою релігійну та політичну позиції, так як знаходився на службі баварського дворянства, яке намагалось вести боротьбу з посиленням влади імператора Максиміліана I. Після релігійних мандатів 1522 р. та 1524 р. Йоганн Авентін вирішив відкласти друк хроніки, в якій розглядалась історія баварських правителів та піднімались теми ідеального правителя.

Ще одним важливим видом джерел є **спогади та мемуари**, які в роботі репрезентує праця Філіпа де Комміна². Сам Філіп де Коммін був дворянином на службі французького короля, лицарем ордену Золотого руна, який діяв на бургундських землях. З початком бургундських війн де Коммін підтримав профранцузьку партію дворянства, й після смерті герцога Карла Сміливого був оголошений зрадником, оскільки очолив опозицію проти Максиміліана. У своїх мемуарах де Коммін зображує як бургундські війни, так і походи французького короля та бої з військами Максиміліана, дозволяючи надати комплексну оцінку перетворенням, що відбувались в армії Максиміліана I.

Окрім джерел, що зображують реалії військової справи та політичних реалій сучасників подій, однією з важливих категорій джерел є **трактати**

---

¹ Aventinus Johannes. *Baierische Chronik*. Munchen, 1988.

² Коммин Ф. де. *Мемуары*. М.: Наука, 1986.

гуманістів і реформаторів, які були агітаторами під час військових конфліктів, в яких брали участь війська Священної Римської імперії. В першу чергу, це праці одного з головних ідеологів Реформації – Мартіна Лютера. Серед них: Великий¹ та Малий Катехізиси², трактат «Чи можуть воїни здобути царство небесне»³ та інші. Увагу приділено лютерівським «95 тезам» як одному з головних програмних документів, публікація яких і поклала початок активної фази Реформації⁴. Названий вище трактат «Чи можуть воїни здобути царство небесне» є одним з найважливіших у контексті тематики роботи, тому що присвячений питанню долі солдатів та озброєних повстанців після смерті. Тема «царства небесного» є однією з найважливіших для християн, незалежно від того, католики вони чи протестанти, а тому трактат був спрямований на християн без залежності від станової приналежності. Традиційно будь яке вбивство вважалось гріхом, але Лютер висуває концепцію «справедливої війни», чим одночасно закликає до боротьби проти загарбницьких походів та агітації духовних лідерів стосовно війн та повстань.

При цьому, не варто забувати й про інші програмні документи Реформації, такі як «Празький маніфест» Томаса Мюнцера⁵. Як і в працях Лютера, у «Маніфесті» йдеться про особливості релігійних поглядів на повноваження церкви і та ін. Ще одним важливим програмним документом є «Гейльбронська програма»⁶. Вона є збіркою тез, що виражали інтереси селянства, лицарства, радикально налаштованого бюргерства часів Селянської війни. У програмі йдеться про обмеження повноважень князівств, зменшення податків, необхідність підтримувати повстанський рух заради змін в Імперії.

Крім того, увагу приділено дипломатичним **договорам про укладення миру** й іншим угодам. Найяскравішим прикладом є Аугсбурзький релігійний

---

¹ Лютер М. Большой Катехизис. Х.: Майдан, 2001.

² Лютер М. Малий Катехизис. Х.: Майдан, 2001.

³ Лютер М. Могут ли воины обрести царство небесное. Х.: Око, 1994.

⁴ Лютер М. 95 тезисов. СПб., 1996.

⁵ Мюнцер Т. Пражское воззвание. Письма // Средние века. 1989. Вып. 52.

⁶ Ермолаев В.А. Гейльброннская программа. Саратов, 1986.

мир, що поклав край князівським війнам у XVI ст.¹. Положення цієї мирної угоди вважаються тимчасовим компромісом між католиками та лютеранами, але інші протестантські течії так і не були визнані легітимними, що у майбутньому призвело до нових конфесійно-політичних конфліктів, які в свою чергу призведуть до Тридцятирічної війни. Після закінчення Тридцятирічної війни було укладено Вестфальський мир, який став вирішенням тих проблем, що залишались після укладення Аугсбурзького договору та заклав основи нового політичного порядку у Європі. Мюнстерська та Оснабрюкська угода були спрямовані на обмеження влади імператора, таким чином легалізувавши опозицію серед князів, а Швейцарія остаточно визнавалась незалежною. Ще одним важливим пунктом стало визнання рівності прав не тільки католиків і лютеран, як це було у Аугсбурзькому мирному договорі, а ще й кальвіністів, тим самим заклавши принцип віротерпимості.

Історіографічна база роботи представлена працями дослідників, що вивчали окремі аспекти буття Священної Римської імперії (політичний, релігійний, економічний, військовий), її союзників або супротивників. Вивчення цих робіт дозволяє комплексно розглянути проблематику подій. Питаннями військової справи серед умовно ранніх авторів займалися Кардіні Ф²., Разін Є. А³. та ін. Франко Кардіні досліджував історію лицарства з моменту виникнення до моменту занепаду, зобразив характер відносин між лицарями та військовими, що були представниками інших верств населення. Разін Є. А. переважно займався питаннями тактики та акцентував увагу на суто бойових діях, намагаючись передати ідеї воєначальників та прославити солдатів. Інший автор, а саме Бехайм В. окреслив історію виникнення різних видів зброї та її використання, зобразив особливостями розвитку та використання зброї в різних умовах, приділяючи основну увагу процесу «гонки

---

¹ Augsburgur Religionsfrieden. Augsburg, 1555.

² Кардіні Ф. Истоки средневекового рыцарства. Сретенск, 2000.

³ Разин Е. А. История военного искусства. СПб, 1999.

озброєнь» XVI ст¹. Він дає опис взаємодії різних родів військ на прикладі швейцарців та ландскнехтів, що діяли у XV-XVII ст.

Окремої уваги заслуговує відомий дослідник історії військової справи – Дельбрюк Г.². Саме у його працях простежено обставини ведення бойових дій у Бургундії, Італії, Нідерландах та Німеччині, зображено важливість підтримки французами протестантських військ під час внутрішніх військових конфліктів в Імперії, вказано на неможливість ефективної боротьби селян з регулярним військом. Його «Історія військового мистецтва» є класичною працею для військових істориків, але на сучасному етапі вважається місцями застарілою через свій характер. Ганс Дельбрюк розглядав увесь період існування військ від самого виникнення, а тому не міг в усіх деталях розглянути окремі війни. До того ж, у свій час автор не міг знати тих подробиць, які відомі сьогодні. Так чи інакше, Дельбрюк надихнув безліч науковців на поглиблення знань щодо окремих аспектів війни як постійного процесу. Деякі з них конкретизували свої дослідження на тематиці озброєння, як це відбулось зі вже згаданим В. Бехаймом, деякі звернулись до вивчення історії становлення окремих родів військ, як це відбулось з Д. Денісоном, який присвятив свою працю особливостям виникнення та діяльності кавалерійських підрозділів на полі бою³.

Серед сучасних дослідників можемо виділити працю В. В. Тараторіна, присвячену становленню бойового фехтування⁴. Фехтування як вид бойового мистецтва, як характеризує його автор, виникає саме у часи росту ролі міст, що як раз припадає на період, що розглядається у цій роботі. Незважаючи на те, що на полі бою зазвичай було не до фехтування, автор у подробицях розбирає різні варіанти використання холодної зброї в різних умовах, аналізуючи перспективи кожного виду зброї та роблячи спробу визначати місце кожного з варіантів озброєння на полі бою. Тематику розвивають Єфімов С. В. та Римша С. С., які

---

¹ Бехайм В. Энциклопедия оружия. СПб, 1995.

² Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории. СПб. 2001.

³ Денисон Д. Т. История кавалерии. М., 2014.

⁴ Тараторин В. В. История боевого фехтования. Минск, 1998.

присвятили свою працю аналізу умов використання у контексті постійних змін у війнах Нового часу¹. Автори розглядають зміни у військах, які відбувались через постійну боротьбу спорядження для атаки та його захисних аналогів, визначаючи роль та місце зброї та обладунків на полях боїв за нових умов.

Окремої уваги заслуговують праці Ф. Енгельса, які присвячені не стільки боям, скільки проблемам забезпечення економічної, політичної та релігійної стабільності тилу імперської армії. У праці «Війна в горах тоді і сьогодні» Ф. Енгельс виступає з критикою популярної думки про те, чи складніше воювати в гірських умовах, ніж в інших. Автор детально розбирає принцип створення й функціонування швейцарської армії та армій противника, в результаті чого робить висновок про те, що гарно укомплектована та забезпечена армія здатна до дій в будь-яких умовах, на відміну від нечисленних спеціалізованих підрозділів, підтриманих найманцями. Головна ідея роботи: головною зброєю є висока мотивація та надійний тил, а не природні умови, оскільки швейцарська армія залишалась потужною силою за будь-яких обставин, а французька кавалерія не могла виконати поставлені завдання навіть в тих умовах, коли ворог не міг нічим відповісти.

Іншою важливою працею є «Селянська війна в Німеччині», де Фрідріх Енгельс дослідив процес виникнення селянських угруповань, що були вимушені боротись проти майже безмежної влади князів у своїх землях, розглядаючи процес з позицій класової боротьби².

Економічний аспект війни та функціонування інститутів Священної Римської імперії розглядали Григорян Ю. М.³, Майер В. Є.⁴ та ін. Серед авторів, що вивчали питання релігії та суспільного життя доби Реформації, основну увагу приділено працям Дятлова В. О.⁵, Лур'є З. А.⁶ та інших. Комплексно події

¹ Ефимов С. В., Рымша С. С. Оружие Западной Европы XV-XVII вв. Т. 1. Доспехи, клинковое оружие, оружие на древках. СПб, 2009.

² Энгельс Ф. Крестьянская война в Германии. М., 1952.

³ Григорьян Ю. М. К вопросу об уровне экономики, о характере Реформации и Крестьянской войны в Германии. 1958.

⁴ Майер В.Е. Крестьянство Германии в эпоху позднего феодализма. М.,1985.

⁵ Дятлов В. О. «В ім'я Бога і загального добра». Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація. Чернівці, 1997.

⁶ Лурье З. А. Конфессиональные аспекты гуманизма в 1520–1530-е гг.

в Німеччині досліджували Циммерман В.¹, Прокоп'єв А. Ю.². Циммерман В. зобразив загальний хід ведення бойових дій під час Селянської війни. Праця Прокоп'єва А. Ю., хоч і присвячена наступному періоду історії Німеччини, але завдяки ній ми можемо розглянути процеси, що стали наслідками князівських війн та Аугсбурзького миру. Таке охоплення робіт дозволяє отримати необхідний фактичний матеріал для аналізу ключових питань нашої праці.

Загалом варто визнати історіографічну базу достатньою для всебічного розгляду питань становлення армії Священної Римської імперії нового зразка, порівняння її з іншими арміями; дослідити ті процеси, що відбувались у Західній Європі, проаналізувати різні аспекти функціонування та забезпечення військ.

Мета роботи: з'ясувати обставини розвитку армії Священної Римської імперії у період релігійних війн.

Завдання роботи:

1. Проаналізувати перебіг бойових дій у війнах, де брала участь армія Священної Римської імперії
2. Визначити вплив швейцарської армійської системи на війська Священної Римської імперії.
3. Виділити окремі етапи еволюції збройних сил Священної Римської імперії.

Методологічною основою роботи є принципи науковості, об'єктивності та історизму. Дотримання цих принципів дозволяє всебічно розглядати проблематику дослідження.

У якості основного **методу** при виконанні роботи використовується історико-генетичний. Застосування цього методу дозволяє розглянути процес виникнення та функціонування збройних сил Священної Римської імперії на базі військ Максиміліана I та особливо підрозділів ландскнехтів. Поряд із цим було застосовано проблемно-хронологічний та ретроспективний методи, а

¹ Циммерман В. История крестьянской войны в Германии (по летописям и рассказам очевидцев). М. 1937.

² Прокопьев А. Ю. Германия в эпоху религиозного раскола 1555-1648. СПб., 2002.

завдяки використанню порівняльно-історичного методу вдалось порівняти армію Священної Римської імперії з силами союзників та ворогів. Із загальнонаукових методів застосовано комплексний підхід у поєднанні з методами системного аналізу для узагальнення та систематизації інформації. Оскільки робота акцентує увагу на військовому аспекті, але розглядає процес переходу від феодалної до постійної армії у всій його багатогранності та залежності від внутрішніх процесів, що відбувались в Імперії, реконструкція ходу історичних подій допомагає комплексно розглянути проблему ще з економічних, політичних та релігійних позицій.

Наукова новизна полягає в результатах всебічного аналізу питань становлення та розвитку армії нового зразка у Священній Римській імперії, проблем, пов'язаних з її застосуванням у боротьбі як з зовнішнім ворогом, так і у боротьбі з князями та придушенні повстань, а саме в роботі уточнено:

- Питання про походження не тільки ландскнехтів як бази імперської піхоти, але й інших родів військ, як то кавалерійські та артилерійські підрозділи Максиміліана I, які, на відміну від вже названих ландскнехтів, базувались не на швейцарській школі;
- Вплив Бургундського дворянства на формування армії імператорів;
- Особливості взаємовпливу імперської та іспанської армій у контексті взаємодії різних підрозділів армії Габсбургів.

РОЗДІЛ 1. АРМІЯ ЗА ДОБИ МАКСИМІЛІАНА I.

1. 1 Швейцарська та Бургундська військові системи як альтернативи для Максиміліана I.

Наприкінці XV ст. Священна Римська імперія залишалася роздробленою феодалною державою та все більше нагадувала наддержавне утворення. Своєрідним центром імперії була Німеччина, але до її складу входили також австрійські і чеські землі, Фландрія і Бургундія; деякі регіони Швейцарії і Італії формально теж були частиною володінь Габсбургів. Така роздробленість й постійна загроза нападу з боку сусідів викликала необхідність існування потужного війська.

У середині XV ст. армія Священної Римської імперії являла собою типову для феодалізму систему, побудовану на принципах васалітету, за якої кожен з князів мав можливість виставити власне військо. Після Столітньої війни у Західній Європі основу війська складала піхота, набрана з місцевого населення та найманців, командування здійснювалось князем та його лицарями¹. Останні виступали в бою у якості важкої ударної кінноти, але після низки поразок французького лицарства у Столітній війні роль такого роду кавалерії поступово йде на спад.

З 60-х років XV ст. у різних територіях Західної Європи правителі починають спроби реформувати власні армії. В аспекті нашої теми особливо заслуговує на увагу спроба реформ Карла Сміливого, який був герцогом Бургундії. У 70-х рр. XV ст. Карлу Сміливому вдалося модифікувати стару феодалну систему набору війська. Одним з найважливіших пунктів у переліку його досягнень є введення ордонансної системи комплектування армії. Однією з найкритичніших проблем феодалного ополчення була незлагодженість дій різних підрозділів та родів військ, спричинена неможливістю постійних тренувань солдат на рівні великих формувань, що призводило до низького рівня організації та не давало змоги виконувати складні маневри. Ордонансні ж

---

¹ Свечин А. Эволюция военного искусства... С.156.

підрозділи були не такими великими, але мали змогу постійно тренуватись разом, оскільки не були прив'язані до сільськогосподарських циклів. Першими до такого типу комплектування армії перейшли Франція та Англія, утворивши власні кавалерійські роти. Карл Сміливий наполягав на необхідності регулярних піших підрозділів, які виникають вже у 1471 р.¹. Сутність армії такого типу полягала у взаємодії піхоти з луками або арбалетами й кавалерії при прикритті пікінерами, на відміну від швейцарців, де баталії складались з переважно важкоозброєної піхоти, вишикуваної в колони з глибиною до 20-ти рядів². Звичайно, утримання армії цього зразка коштувало набагато більше, ніж ополчення, але й мало значно більший потенціал.

Свої можливості армія нового зразка змогла продемонструвати вже у 1475 р., під час війн з Лотарингією. Як зазначає В. С. Калмыков, Карл від самого початку переоцінив свої сили, що мало фатальні наслідки³. 2 березня відбулась битва при Грансоні, де Карл успішно взяв в облогу замок, але це ще не було перемогою. Згодом на допомогу гарнізону прийшли війська інших швейцарських кантонів та нав'язали герцогу битву. За оцінками Г. Дельбрюка, швейцарська армія переважала армію Карла у чисельності на 4-5 тис. осіб, тому дивно, що герцог не зайняв оборонну позицію, так як знаходився на ворожій території, оточений переважаючими силами ворога та мав до половини армії різного роду стрільців⁴. Варто зазначити, що швейцарські баталії складались переважно з пікінерів, тому не мали шансу на перемогу у перестрілці й мали атакувати ворога⁵. Другим дивним рішенням з боку Карла стало використання важкої кавалерії у самому початку бою, тому бургундці не змогли реалізувати свій стрілецький потенціал, у той час як озброєння та тактика швейцарців будувалась саме на протистоянні таранному удару кавалерії⁶. Незважаючи на подібні прорахунки у тактиці, армія нового зразка гарно себе виявила. Основна

---

¹ Калмыков В. С. Герцог Бургундии Карл Смелый как военный организатор и полководец... С. 54.

² Гирченко Т.В. Швейцарская армия 1300 - 1500 гг... С. 26.

³ Калмыков В. С. Герцог Бургундии Карл Смелый как военный организатор и полководец... С. 56.

⁴ Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 108.

⁵ Энгельс Ф. Горная война прежде и теперь... С. 113.

⁶ Гирченко Т.В. Швейцарская армия 1300–1500 гг... С. 35.

проблема полягала у тому, що швейцарці представляли собою інший напрямок еволюції середньовічного війська та були дійсно могутнім ворогом.

Військова служба у якості найманців була корисним доповненням до заробітку мешканців швейцарських кантонів, послугами цих найманців користувались Мілан, Венеція, Папство, Франція, Іспанія та Англія аж до підписання у 1516 р. "Вічного миру", із Францією. Саме у французькому війську швейцарці найкраще могли реалізувати свій потенціал у якості важкоозброєної піхоти. Швейцарські війська цього періоду були відомими воїнами не лише за заслуги у бою, але й за інші якості. Згідно з ними, швейцарці не надавали послуги обом сторонам конфлікту та ніколи не залишали поле бою без великої на то потреби та відступ завжди мав організований характер¹. Ще однією особливістю швейцарських найманців була унікальна система взаємовідносин у армійській структурі, сутність якої полягала у тому, що кожен підрозділ мав власний комітет командирів та ветеранів для вирішення питань адміністративного характеру, що було зумовлено самою формою управління кантонів². Також невід'ємною частиною солдатського буття була особлива жорстокість до конкурентів: швейцарці не щадили навіть тих полонених, які могли собі дозволити викуп, нещадно вбивали, також значних руйнувань зазнавали ті поселення, що доставались найманцям³.

У бою такі підрозділи являли собою вояків, озброєних списами та алебардами з вісім футів у довжину, яких було достатньо для боїв у гірській місцевості. У кінці XV ст. озброєння змінюється: з метою протистояти кавалерійським атакам у рівнинній місцевості довжину списів подовжили до 15-18 футів, та саме пікінери залишались основним типом бійців швейцарської піхоти протягом усього періоду її існування⁴. Що стосується захисного озброєння, то зазвичай вояки не мали обладунків за виключенням бійців

¹ Энгельс Ф. Горная война прежде и теперь... С. 115.

² Гирченко Т.В. Швейцарская армия 1300–1500 гг... С. 41.

³ Medieval armies and weapons in Western Europe P. 238.

⁴ Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 112.

передніх шеренг, які були добре захищені половинною або тричвертною бронєю, тобто відкритим шоломом та легким захистом кінцівок. Пікінери формували глибокий стрій зі списів та алебард, які охороняли прапори¹. Крім бійців ближнього бою, було щонайменше десять відсотків чоловіків з арбалетами, які використовувались, якщо наступ зупинявся. Починаючи з 1490-х років, арбалет поступово змінюється на аркебузу. Такі підрозділи утворювали велику стрільбу спереду або на флангах строю. Під час бойових дій самостійно швейцарці застосовували більшу частку інших видів військ - у Мораті в 1476 році вони мали по два загони кінноти на кожні п'ять стрільців, п'ять пікінерів та п'ять алебардистів². Отже, можемо побачити, що організація та тактика швейцарців та бургундців значно відрізнялися, але скопіювати швейцарську систему було досить важко через специфічні умови формування підрозділів та життя у Швейцарії.

Бургундські та швейцарські вояки знов діяли один проти одного, коли після поразки при Муртені герцог вирушив у похід до Лотарингії. Саму битву при Муртені навряд чи можемо вважати прикладом неспроможності бургундської системи перед швейцарцями, оскільки в ній знов відіграла свою роль чисельність ворога та тактичні помилки самого Карла Смільового, але однозначно можна стверджувати, що занадто велика кількість лучників не йшла на користь під час лобових зіткнень по всьому фронту. 5 січня 1477 р. відбулась битва при Нансі, де герцог планував розбити лотаринжців та об'єднати кордони Бургундії та Бургундських Нідерландів. Але від самого початку все пішло не так, як планувалося: через занадто глибокий стрій швейцарцям вдалось обійти ворога з флангів³. Це призвело до краху значної частини бургундського війська та гибелі самого Карла Смільового, що стало каталізатором подій, які стосуються змін в армії Священної Римської імперії⁴.

---

¹ Medieval armies and weapons in Western Europe P. 240.

² Войны и сражения нового времени... С. 9.

³ Калмыков В. С. Герцог Бургундии Карл Смелый как военный организатор и полководец... С. 57.

⁴ Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 112.

Таким чином, бургундська система постійного найманого війська не могла повністю продемонструвати свої можливості через несприятливі умови майже в усіх випадках та помилки командування. Але навіть після таких важких поразок армія герцогства Бургундського залишалась боєздатною, що вказує на її переваги порівняно з феодалним ополченням.

1. 2. Місце систем швейцарського та бургундського зразка у становленні армії Максиміліана I.

Після смерті герцога Карла Сміливого почалася війна за Бургундський спадок. Спадкоємицею була дочка Карла – Марія. Вона ж була нареченою Максиміліана Габсбурга, що дозволило Габсбургам претендувати на території герцогства Бургундія. В аспекті нашої роботи варто зосередити увагу саме на бойових діях. Герцогство опинилося у складному становищі: з півдня швейцарські кантони продовжували війну, з заходу тепер загрожувала Франція, яка також претендувала на Бургундський спадок. Максиміліан звернувся за допомогою до батька Фрідріха III, що був імператором, але допомоги так і не отримав¹. В результаті ерцгерцог мав у надзвичайно короткий час відновити боєздатність військ герцогства, тому став активно залучати до служби у війську самих різних найманців, у тому числі, як це не дивно, швейцарців².

Щоб краще зрозуміти військовий аспект ситуації, розглянемо один з епізодів війни за Бургундський спадок: французько-габсбурзьке протистояння 1479 р. Після фактичної втрати території Бургундії Максиміліан вирушив продовжити війну у Бургундських Нідерландах, де Марію підтримували місцеві феодалі. Після маршу до Гінегати відбулась битва 7 серпня 1479 р., де об'єднаним габсбурзько-нідерландським військам протистояла французька армія під керівництвом маршала сеньйора де Корда. Дослідники сходяться на тому, що французів було значно менше, за оцінками Г. Дельбрюка приблизно на 10 тис. (або на 4 тис., якщо не враховувати ті частини ополчення, які не брали участь у битві), але їх армія була значно краще укомплектована та

---

¹ Разин Е. А. История военного искусства... т. 2. С. 458.

² Грессинг З. Максимилиан I... С. 14.

організована¹. Армія Максиміліана тримала в облозі фортецю Теруан, а коли він дізнався про підкріплення у вигляді авангарду де Корда, то наказав залишити важку артилерію та частину сил для продовження облоги, але взяв із собою близько 27 тис. вояків та усю легку артилерію з метою перехопити сили де Корда на марші². Тут свою роль зіграла неорганізованість нідерландського міського ополчення: на відміну від ордонансних рот та найманців, вони зовсім не були готові до швидкого маршу та розгорнення на полі бою.

Існує думка, що де-факто командування військами ерцгерцога здійснював граф де Ромон, який мав великий досвід боротьби з швейцарцями, тому порекомендував ерцгерцогу виставити військо подібно швейцарцям, тобто у глибокі колони³. Припущення про командування військами саме графом не підтверджується джерелами, але його не можна відкидати, так як нам відомо, що Максиміліан перебував в одному з піших підрозділів зі списом у руках, що значно ускладнює процес керування військом⁴. Так чи інакше, це був перший випадок, коли бургундські війська Максиміліана використали не власну тактику, а комбінували її елементи зі швейцарською.

Стрій французів являв собою традиційну піхотну лінію по центру та підрозділи кавалерії на флангах; бійці з луками та арбалетами розташувались перед позиціями піхоти зі списками⁵. Згідно з джерелами, бій почали англійські найманці Максиміліана, які почали обстрілювати позиції французів та спровокували останніх на наступ⁶. Оскільки французька артилерія не встигла розгорнутись у бойові порядки, маршал де Корд був вимушений почати наступ силами кавалерії та піхоти. Французькі жандарми, що були організовані у великі підрозділи, розбили кавалерію Максиміліана та почали переслідувати її⁷. Основною загрозою для піхоти Габсбургів були саме жандарми де Корда, але останні займались переслідуванням відступаючої кінноти бургундців, тому не

¹ Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 134.

² Коммин Ф., де. Мемуары... С. 43.

³ Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 148.

⁴ Коммин Ф., де. Мемуары... С. 46.

⁵ Панченко Г. Луки и арбалеты в бою... С. 41.

⁶ Коммин Ф., де. Мемуары... С. 48.

⁷ Денисон Дж. История конницы... С. 210.

змогли підтримати власну піхоту. Французька піхота не могла ані охопити колони Максиміліана з флангів, ані перемогти їх з фронту, тому була вимушена відступити. Гарнізон оточеної фортеці спробував прорватись до позицій відступаючих французів, але зміг лише пробитись до обозу Максиміліана, та, пограбувавши його, покинув поле бою¹.

Отже, поле боя залишилось за Максиміліаном. Битва стала першим вдалим досвідом поєднання бургундської та швейцарської систем у великому бою та ще раз довела перевагу глибоких колон перед вузькими лініями, але перемога далась важко: кавалерію було розсіяно, а через пограбування обозу ерцгерцог більше не мав можливості найняти нову піхоту, тому значних битв у найближчі роки не було. Таким чином, в результаті досвіду протистояння Габсбургів та французів у Фландрії в армії Максиміліана утворилась унікальна система, збудована на поєднанні швейцарської та бургундської доктрин ведення бою: від Карла Сміливого армія успадкувала тактику взаємодії легкої піхоти та артилерії, від швейцарців було отримано досвід ведення бою важкою піхотою, що було вишукувано у глибокі колони.

1. 3. Утворення загонів ландскнехтів Максиміліаном.

Досвід протистоянь з французами у 1470-х роках продемонстрував необхідність існування власної армії, яка буде постійно готовою для мобілізації, матиме великий рівень організації для здійснення складних маневрів та не покине свого командира через затримку платні.

Спроби створити подібні підрозділи Максиміліан зробив вже на початку 80-х рр., що дозволило йому у 1482 р. мати підготовані сили для боротьби. У березні 1482 р. дружина Максиміліана Марія Бургундська загинула під час інциденту на полюванні². Головна проблема полягала в тому, що Марія залишалась герцогинею Бургундії, тому у герцогстві знов виникла криза влади. Новим герцогом став неповнолітній син Філіп, однак Максиміліан не зміг

---

¹ Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 149.

² Грессинг З. Максимилиан I... С. 36.

добитись для себе регентства¹. Значних боїв у цей час не було, тому оцінити розвиток армії Максиміліана дуже важко. Так чи інакше, у 1494 р. після придушення кількох повстань у Фландрії та Нідерландах Максиміліан визнав сина як правителя цих земель.

Тепер виникла потреба готуватись до нової війни з Францією. У 1493 р. після смерті батька Максиміліан отримав усю повноту влади у Священній Римській імперії, здобувши титул імператора, короля Німеччини, ерцгерцога Австрії та низку інших титулів. Під час війни з угорцями та османами імператору вдалось взяти під контроль Відень, після чого усі зусилля було знов зосереджено на заході². Дочка імператора Маргарита, наречена французького короля Карла VIII, отримала відмову. Король одружився на Анні Бретонській, завдяки шлюбу з якою зміг успадкувати її володіння³.

Саме у цей Максиміліан отримав можливість зібрати війська зі всієї імперії, найняти вчителів зі Швейцарії, Фландрії та Нідерландів та розпочати підготовку армії нового зразка, вояки якої стануть відомими як ландскнехти. Термін «ландскнехт» з'являється у 1470-х рр. та пов'язаний з ім'ям Пітера ван Хагенбаха, який був літописцем Карла Сміливого, але після смерті герцога впав в немилість, після чого був засуджений за надзвичайну жорстокість⁴. Однозначного перекладу не існує, тому що відомий як варіант «Lanzknecht», так і «Landsknecht», які можемо трактувати як «слуга зі списом» або «слуга землі» відповідно. З початку ландскнехти виконували роль допоміжних загонів, але поступово почали формувати власні роти та виступати у боях як головна сила. Ландскнехти вербувалися переважно з представників міської та сільської бідноти як своєрідна протипага лицарям, але старшими офіцерами ландскнехтів все одно були дворяни, які інколи виступали на полі бою ще й у якості лицарів⁵. У цей же час ландскнехти виступали у якості учнів та одночасно аналогу швейцарців, тож між цими найманцями протистояння було особливо

---

¹ Грессинг З. Максимилиан I... С. 51.

² Richards J. Landsknecht Soldier 1486-1560... Р 36.

³ Митрофанов П. История Австрии... С. 48.

⁴ Греппи Э. Личная уголовная ответственность в международном праве... С. 201.

⁵ Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 152.

жорстоким: й без того немилосердні швейцарці відмовлялись брати викуп за полонених ландскнехтів, німці відповідали тим же. Це протистояння різко засуджувалось представниками дворянства та церкви, особливу стурбованість такою «поганою війною» виразив Еразм Роттердамський, який вважав, що таким чином вояки втрачають силу душі¹.

Військо ландскнехтів комплектувалося наступним чином: підрозділ з приблизно 4 тис. вояків складався з десяти компаній різного призначення². На полі бою такий підрозділ мав являти собою прямокутник з 61 шеренги та 50 рядів³. Попереду діяли бійці з луками, арбалетами чи аркебузами, далі йшли 3 шеренги пікінерів, шеренга алебардистів, після чого знов кілька шеренг пікінерів⁴. З тилу стрій був таким самим, за винятком стрільців. Цей стрій був схожим на швейцарський, але більш широкий і тактично більше пов'язаний з діями стрільців. Ландскнехти одразу почали використовуватись у боях з швейцарцями, але боротьба була рівною. У 1495 р. ландскнехти вступили до Мілану, але у наступні роки зазнали поразок. Перемога давалась швейцарцям важкою ціною, тому 1499 р. було укладено Базельський договір, згідно з яким кантони Швейцарії як і раніше могли проводити власну політику⁵.

У той час затверджується система рекрутування та функціонування підрозділів, яка в майбутньому стане традиційною. Імператор надавав повноваження щодо збору армії головнокомандувачу, який збирав полковників⁶. Полковники зазвичай мали знайомих капітанів, які збирали за відведений час для полковника роту, визначали у роті офіцерів та унтер-офіцерів⁷. Солдати отримували платню щомісяця й мали право на частку від трофеїв. Далі такі роти збирались у великі баталії під командуванням полковника, який забезпечував підрозділ артилерією та обозом. Одним з таких полковників був Георг фон Фрундсберг, який в усьому буде підтримувати

---

¹ Роттердамский Э. Об оружии христианского служения... С. 2.

² История военного искусства... Т. 4. С. 162.

³ Тараторин В. В. История боевого фехтования... С. 88.

⁴ Там же. С. 89.

⁵ Oechsli, W. III, Mercenary Campaigns in Italy... P. 26.

⁶ Разин Е. А. История военного искусства... т. 2. С. 467.

⁷ Там же.

Максиміліана I й надалі буде здійснювати набір та підготовку військ на правах головнокомандувача¹.

Таким чином, створення ландскнехтів на базі бургундської та швейцарської систем стало важливим кроком до централізації усієї армійської системи, ознаменувавши собою перехід від армії імператора як феодалної до ордонансної, що відкрило для Габсбургів великі можливості. До того ж, після 1499 р. швейцарці, хоча й зберегли за собою свої землі, але вже перестали бути непереможним ворогом.

1. 4. Нова армія Максиміліана I у Першій італійській війні.

Наприкінці XV ст. Священна Римська імперія залишалась у важкому становищі. Загрозою для імперії були не тільки сусіди, але й місцеві феодалі. Імператор Максиміліан I розпочав реформи, щоб вирішити внутрішні протиріччя, яких накопичувалося все більше, і створити економічну базу для нової армії.

Початком реформ можна вважати 1495 р., коли на Вормському рейхстазі було прийнято положення про «Вічний земський мир», утворення Верховного суду, що повинен був вирішувати конфлікти між станами. Наступною важливою подією варто вважати створення т. зв. Імперського уряду в 1500 р. Новий орган, що складався з 20 представників різних станів, повинен був керувати фінансами, керувати внутрішньою і зовнішньою політикою. Проте, вже в 1502 р. уряд фактично припиняє свою діяльність². Ще однією важливою зміною є розділення Німеччини на округи – в 1500 р. їх було створено шість, а в 1512 р. до них додалося ще чотири³. Усі названі реформи повинні були вирішити протиріччя між різними станами, що боролися за владу, але досягнути цього не вдалось.

Щоб зрозуміти сутність протиріч, насамперед варто визначити, хто брав участь в управлінні державою. Безумовно, найбільшу владу мав імператор,

---

¹ Митрофанов П. История Австрии... С. 75.

² Лексин И. В. Территориальное устройство Германского королевства и Священной Римской империи... С. 42.

³ Там же. С. 44.

безпосередньо йому підкорялися імперські міста і особистий феодалний домен. На відміну від імперських міст, були і міста вільні, які мали певну долю автономії. Основним органом управління був Рейхстаг, який виконував законодавчі і судові функції. Рейхстаг складався з трьох курій, до яких входили відповідно курфюрсти, світські і духовні князі, представники міст. Такий склад однозначно не задовольняв лицарів, що в майбутньому приведе до повстання. У князівствах схожі функції виконували ландтаги. У результаті, станово-представницькі органи загальноімперського і місцевого управління конкурували між собою, посилювалася влада князів на місцях, що сприяло роздробленості імперії та заважало імператору створити повноцінне регулярне військо.

Під час здійснення реформ Карл VIII висунув претензії на престол Неаполя, а його спадкоємець Людовик XII – на титул герцога Міланського¹. Французька армія пододала спротив арміям місцевих князів протягом року, після чого на допомогу союзникам прийшли імперські війська. Затяжний характер війни вимусив шукати вирішальних боїв, досвід яких продемонстрував необхідність модифікувати систему найму та озброєння військ. Якщо в битві при Форново у 1495 р. ми можемо побачити вирішальну роль кавалерії, то надалі ситуація змінилася². Важливим фактором змін стало те, що після 1499 р. швейцарці перестають масово продавати свої послуги французам, тому Людовик XII робить ставку не на важку піхоту, а на важку кавалерію. Щоб протистояти французьким жандармам, війська Габсбургів мали змінити озброєння.

У 1495 р. Гонсало де Кордова добився можливості масово забезпечити війська подовженим варіантом списів для пікінерів, щоб краще протидіяти ударам французької кінноти³. Згодом такий вид озброєння почне використовуватись й ландскнехтами. Іншою важливою зміною стало масове використання аркебуз замість луків. Добре організований стрій піхоти з новими

---

¹ Митрофанов П. История Австрии... С. 79.

² Денисон Дж. История конницы... С. 235.

³ Бехайм В. Энциклопедия оружия... С. 226.

списами мав перевагу у боях з іншою піхотою через довжину зброї. Така піхота добре себе показала під час битви при Семінарі 1495 р., що стало причиною прискореної заміни старого озброєння на нове. Що стосується стрільців з аркебузами та арбалетами, то їх ефективність вдалось збільшити завдяки створенню спеціальних стрілецьких позицій у вигляді окопу чи валу¹. Така тактика приходить на зміну традиційним лініям лучників чи арбалетників з павезами. Таку популярність аркебуз можемо пояснити створенням фітильного механізму й виникненням на півдні Німеччини великої кількості мануфактур для виготовлення озброєння та пороху².

Артилерія, порівняно з часами Столітньої війни, також зазнала удосконалень. Як було зазначено, Максиміліану I досталася у спадок значна кількість гармат як у спадок від свого батька Фрідріха III, так й від Карла Сміливого. Основна проблема артилерії полягала у тому, що через надмірну вагу вона залишалась без легких лафетів³. Через це було ускладнено процес транспортування та наведення на ціль. Також гармати потребували якісного обслуговування, що потребувало значних витрат. Саме на початку XVI ст. вперше починають використовувати картеч, але через складнощі, пов'язані з наведенням, артилерію ще не використовують масово на полі бою, проте вона залишається важливим інструментом для знищення стін фортець⁴.

У той час як швейцарці та французи майже не використовували аркебузи, війська Священної Римської імперії активно використовували досвід іспанців з озброєння аркебузами. Варто зазначити, що аркебузами починають озброюватись насамперед ті підрозділи німецьких найманців, що виступили на боці французів.

---

¹ Панченко Г. Луки и арбалеты в бою... С. 42.

² Бехайм В. Энциклопедия оружия... С. 318.

³ Калмыков В. С. Герцог Бургундии Карл Смелый как военный организатор и полководец... С. 59.

⁴ Там же. С. 60.

1. 5. Порівняння армій союзників та противників Максиміліана I у Першій італійській війні.

Під час Першої італійської війни, на наш погляд, варто розглядати не тільки організацію армії Максиміліана I, а й діяльність найманчих формувань з імперії, які слугували італійським князям та Іспанії. Імперсько-іспанські війська змогли підготувати піхоту та артилерію високої якості, тоді як із кавалерією виникли значні труднощі. Однією з причин цього була існуюча у Франції того часу традиція служби дворянства у жандармерії, у той час як в імперії раніше не існувало централізованої системи підготовки важкої кінноти, що значно зменшувало її можливості на полі бою¹. У Франції ж змінився принцип організації кавалерійських підрозділів через брак піхоти: тепер жандармів супроводжували кінні лучники, але така структура підрозділу не могла забезпечити вогневе прикриття кавалерії². Тоді французький король прийняв рішення про формування постійних рот піхоти з дворян, але такі роти завжди мали занадто низьку чисельність порівняно з ландскнехтами, тому все ширше доводилося залучати найманців.

У 1512 р. об'єднані сили венеціанців та флорентійців зазнали поразки від французів та невеликого контингенту швейцарців при Прато, що ще раз довело неспроможність ополчення протистояти професійним військам³. Італійські князі спробували вирішити таку проблему шляхом збільшення періоду, на який збиралось те саме ополчення, але ефективність таких загонів була низькою⁴. У той час як найманці комплектувались переважно з добровольців, селяни не були готові воювати на постійній основі. До того ж, підрозділи найманців могли отримувати поповнення з місцевих добровольців, чого не було з ополченням.

Ще однією причиною стала низька якість підготовки офіцерів. Ще на початку XV ст. найманцями почали командувати не тільки люди знатного походження, а й ті солдати, що змогли дослужитись до капітанів з низів, у той

---

¹ Денисон Дж. История конницы... С. 238.

² Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 172.

³ Гирченко Т.В. Швейцарская армия 1300 - 1500 гг... С. 34.

⁴ Там же. С. 94.

час як у «національних» арміях вірогідність того, що високий пост отримає звичайний воїн, була доволі низькою¹. Через це постійно траплялись ситуації, коли офіцерство під час битви керувалось власними потребами, а не стратегічною ситуацією. Частково це компенсувалося існуванням цілих сімей кондотьєрів, які мали значних бойовий досвід. Так, вихідці з однієї з таких сімей, брати Вітеллі зробили спробу утворити власне військо. Так як вони були феодалами, то в їх армію увійшли одночасно власні селяни та колишні найманці, що дало змогу протягом 1496 р. утворити боєдатний підрозділ з власними офіцерами. Як зазначає Г. Дельбрюк, брати Вітеллі наполягли на тому, щоб використовувати списи «ще на фут більше», тобто їх довжина вже мала доходити до 8-9 м., що мало б стати незручним². Незважаючи на це, цей загін у період 1497-1503 рр. зміг розбити декілька банд ландскнехтів. Інша спроба створити боєдатне військо для участі у війні відбулась завдяки діяльності Чезаре Борджіа, але через малу кількість підрозділів вона навряд чи може вважатись успішною³. Дещо краща ситуація склалась у Флоренції, де Ніколо Макіавеллі намагався зібрати боєдатне міське ополчення, але ця спроба також не вдалась через політичні обставини, так як влада республіки не бажала масово давати зброю власним селянам⁴.

В результаті армії італійських князів значно відставали від армій Священної Римської імперії, Іспанії та Франції. Одним з останніх розгромів стала битва при Ла Мотте у 1513 р., коли армія Венеції зазнала поразки від загону ландскнехтів, який у три рази уступав у чисельності венеціанцям⁵. Як зазначено у мемуарах Георга фон Фрундсберга, імперські війська розташували на флангах піхоту, а не кавалерії, таким чином обманувши італійців⁶. В результаті венеціанську кінноту зустріли списи, й перша швидко покинула поле

---

¹ Коггинс Д. Эволюция вооружения Европы... С. 109.

² Бехайм В. Энциклопедия оружия... С. 232.

³ Разин Е. А. История военного искусства... т. 2. С. 475.

⁴ Вальггаузен Й. Я. Учение и хитрость ратного строения пехотных людей... С. 30.

⁵ Пузыревский А. История военного искусства в Средние века... С. 95

⁶ Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 232.

бою, а італійська піхота не змогла реалізувати перевагу у чисельності через болотний ландшафт.

Того ж року відбулась битва при Віченці, де Георг фон Фрундсберг з загоном у 6 000 вояків розбив сили міського ополчення та зайняв місто Бассано, там очікуючи на прибуття підкріплення у вигляді підрозділу іспанців¹. Коли загін Фердинанда д'Авалоса прибув, об'єднані сили німців та іспанців продовжили похід на Венецію, шляхом спаливши кілька замків. Коли військо дійшло до Венеції, Бартоломео д'Альвіано, який здійснював командування військом, зміг охопити імперців та іспанців з флангів, зайнявши позицію на річці Баччільйоне². Після пропозиції скласти зброю венеціанці отримали відмову, іспанці та німці відмовлялись капітулювати за жодних умов. Коли солдати спробували відступити, венеціанці відповіли стрільбою³. Один з оберстів запропонував пробиватись через Трієнційські гори до Верони, й вночі відбулася спроба пробити кордон венеціанців, яка завершилася успішно. За словами самого фон Фрундсберга, вранці був туман, тому італійці не одразу помітили, що табір пустий. Догнати ворога вдалось у селища Креаццо, де бій почався з сутички між ар'єргардом фон Фрундсберга та кавалерійським загоном венеціанців, напад якого було відбито. Зрозумівши, що уникнути бою не вийде, фон Фрундсберг наказав вишукуватись у чотири каре, в той час як Бартоломео д'Альвіано розділив армію на блок кавалерії та блок піхоти, відразу відправивши кавалерію в атаку, яка завершилась невдачею. Побачивши поразку власної кавалерії, венеціанська піхота почала відступати, й жодні заклики на неї не вплинули, після чого імперсько-іспанські війська змогли відступити до Верони⁴.

Наступна важлива для розуміння принципів взаємодії імперських та іспанських підрозділів битва відбулась у жовтні 1513 р, де, за оцінками самого фон Фрундсберга, було знищено більше 5 тисяч італійців⁵. Така чисельність

---

¹ Разин Е. А. История военного искусства... т. 2. С. 426.

² Свечин А. Эволюция военного искусства... С.174.

³ Там же. С. 175.

⁴ Вальгаузен Й. Я. Учение и хитрость ратного строения пехотных людей... С. 33.

⁵ Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 234.

ворожих втрат є доволі дискусійною, але сили республіки дійсно відступили до столиці, де продовжували набір війська навіть тоді, коли 1514 р. втратили Верону та містечко Віченцу. У 1514-1515 рр. венеціанці кілька разів пробували відбити Верону, усі рази невдало, після чого були вимушені залишити для імперців ще кілька міст¹.

Отже, армії італійських республік та князівств не можемо вважати за серйозного конкурента армії Габсбургів, тому що вони зазвичай склалися з наспіх озброєних селян та погано організованих загонів кавалерії, тому навіть такі офіцери, як Бартоломео д'Альвіано не могли змусити війська не залишати поле бою.

Таким чином, проаналізувавши організацію армій Священної Римської імперії, Іспанії, Франції та італійських держав, можемо вважати, що армія Священної Римської імперії у кінці XV ст. являли собою надзвичайно боєздатні, але й дуже дорогі для утримання системи організації війська. Наприкінці XV ст. не тільки Священна Римська імперія й Франція, а й Іспанія перейшли до ордонансного типу комплектування військ. Саме це дало змогу Іспанії та Священній Римській імперії діяти на рівних та постійно обмінюватись досвідом, таким чином ставши своєрідним ядром майбутнього війська імператора та короля Карла V.

Армія Священної Римської імперії нового зразка була побудована Максиміліаном I, який вдало використав досвід бургундців та швейцарців. Від бургундців армія імператора успадкувала могутню кавалерію та артилерію, а використання швейцарців в якості вчителів для ландскнехтів дозволило створити потужну піхоту. Саме ефективність швейцарської, імперської та іспанської піхоти призводить до того, що монархи все більше надають перевагу масовим підрозділам піхоти, а важка кавалерія лицарського типу поступово відходить на другий план. Досвід Першої італійської війни продемонстрував, що піхота з піками та аркебузами є універсальним підрозділом, здатним боротися як проти піхоти, так і проти кавалерії.

---

¹ Там же. С 236.

РОЗДІЛ 2. АРМІЯ У ПЕРІОД ВІД КАРЛА V ДО ФЕРДИНАНДА I

2. 1. Місце імперських військ у повстанні лицарів та Селянській війні.

Політична слабкість роздробленої Німеччини викликала невдоволення серед представників різних станів, у тому числі й у середовищі лицарства. Особливу політичну активність проявляло імперське лицарство, тобто та частина нижчого дворянства, яка була військовим станом імперії і знаходилася у безпосередньому підпорядкуванні у імперської влади. Доля лицарства була тісно пов'язана з долею імперії, тому у важкому стані країни воно бачило причину свого падіння¹. Ті представники нижчого дворянства, які служили у князів і знаходилися від них в ленній залежності, теж мали підстави для невдоволення. Застосування вогнепальної зброї і зростання значення піхоти відсовували на задній план кінне лицарське військо. В той же час, незважаючи на феодалний натиск на селянство, дворянство вже не могло задовольнити своїх збільшених потреб². Таким чином, навіть невійськові потреби збільшувалися і вимагали великих витрат; водночас знана кількість джерел, з яких дворянство досі черпало свої доходи, зменшилися або зовсім зникли.

Ослабло і інше джерело лицарських доходів. Після реформ імператора Максиміліана I лицарі втратили право на «малу війну», тому більше не мали можливості покращити економічний стан за рахунок сусідів. Війни як можливість здобути титули та наділи у межах імперії поступово зникали, частково самі собою, частково внаслідок суворих законів, що були направлені проти порушників земського миру³. Лицарі починають отримувати гроші в якості винагороди за свою службу, таким чином втрачаючи колишні привілеї та майже не отримуючи нові, а тому поступово втрачали свою ідентичність як у миру, так і на полі бою, тож поступово перестають відрізнятися від звичайних найманців⁴. За подібних умов було необхідно все більш і більш тиснути на

---

¹ Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства... С. 318.

² Энгельс Ф. Крестьянская война в Германии... С. 134.

³ Бехайм В. Энциклопедия оружия... С. 476.

⁴ Дельбрюк Г. История военного искусства... С. 308.

селян податками. Таким чином, війни не доставляли дворянству колишньої вигоди, придворна служба коштувала більше, ніж приносила¹.

Значна кількість лицарів виступила під гаслами Реформації проти церковних князівств, тобто переважно архієпископств та єпископств. Лицарство не могло бути єдиним, тому й не змогло виступити єдиною силою в масштабах держави. Частина дворян з недовірою ставилась до реформ, інша ж частина побоювалась кари з боку імператора. На півночі Німеччини лицарі виявились нездатними до боротьби зі своєю залежністю від місцевих феодалів, проте серед лицарів Центральної та Південної Німеччині залишалася численна група вільного імперського лицарства².

Основна проблема у міжстанових відносинах полягала в тому, що князі не визнавали лицарів як рівних, а тому не збирались вести перемови з лицарством в цілому як становою групою, через що відбувались перемови кожного князя окремо з лицарями лише його території³. Метою лицарства було добитися від князів офіційної правової угоди на засадах перемов, щоб повернути свій політичний авторитет в імперії і здобути можливість самостійного представництва на рейхстагах⁴. Серед головних претензій лицарів до місцевих феодалів переважно були скарги на підкупні князівські суди, несправедливе з позиції феодалських законів збирання податків з представників лицарства, тому що лицарі зобов'язані лише особистою службою своєму сюзерену; зволікання на безкарність князів, що порушують мир, у той час як війни лицарів заборонені⁵. Через це все зникала віра у спроможність імператора захищати імперські закони.

Коли стало очевидним, що за допомогою переговорів вирішити такі протиріччя між станами вже неможливо, представники імперського лицарства на Верхньому Рейні почали підготовку до озброєного протистояння проти

---

¹ Энгельс Ф. Крестьянская война в Германии... С. 135.

² Циммерман В. История крестьянской войны в Германии... С. 186.

³ Разин Е. А. История военного искусства... С. 485.

⁴ Бецольд Ф. фон. История Реформации... т. 1. С. 172.

⁵ Бехайм В. Энциклопедия оружия... С. 470.

місцевої влади¹. Повстання очолив обраний голова місцевого лицарського союзу командир найманців Франц фон Зіккінген, який мав достатній авторитет серед вояків.

Також не дивно, що крім військового лідера, лицарі заручилися підтримкою гуманістів як основних ідеологів реформ. У контексті лицарського повстання велику роль зіграв Ульріх фон Гуттен, який був лицарського походження, що дозволило зблизитись з лицарями і врешті-решт стати помічником Зіккінгена. Згідно з ідеями Ульріха фон Гуттена, лицарство та дворянство взагалі має виступити як приклад боротьби проти застарілих порядків, нав'язаних папством, таким чином сформувавши загальнодержавну опозицію до релігійних князівств. Дворян мали підтримати у боротьбі проти Риму міста і села, але першим ворогом повинні були стати церковні володіння². На тлі прагнення таких перетворень Ульріх фон Гуттен намагався налагодити контакт між Лютером та лицарями, тому що Реформація в першу чергу була спрямована на оновлення релігійних порядків та опір Риму. Незважаючи на це, компромісу так і не було досягнуто. Ульріх фон Гуттен хоч і залишився прибічником Лютера, проте сам Лютер ніяким чином не мав змоги підтримати ні імперських лицарів, ні інших. Це призвело б до відкритого протистояння між Лютером та його головними союзниками, а саме світськими князями.

Незважаючи на те, що здобути широкої підтримки не вдалось, у серпні 1522 р. Франц фон Зіккінген вирішив виступити у похід проти курфюрста Трірського, який на той час очолював одне з найвпливовіших духовних князівств імперії. Виступивши у похід, лицарі мали за мету підвищити свій авторитет, покращити власне економічне становище, звільнитись від церковних порядків, реформувати місцеве законодавство та врешті решт вимусити курфюрста погодитись на секуляризацію власних земель. Планувалось, що такий похід підтримають в інших землях, тобто лицарство стане прикладом вдалої кооперації між вояками та реформаторами.

---

¹ Энгельс Ф. Крестьянская война в Германии... С. 138.

² Бецольд Ф. фон. История Реформации... т. 1. С. 178.

Але облога Тріра виявилася невдалою¹. Об'єднані війська архієпископа і князів, що прийшли йому на допомогу, навесні 1523 р. штурмом узяли замок самого Зіккінгена, який тоді ж загинув у бою. Лицарський рух також втратив свого ідеолога: якщо на початку подій Ульріх фон Гуттен ще брав участь у повстанні, то надалі він був вимушений бігти до Швейцарії, де імперська влада не мала такого контролю, де він і помер².

За наказом курфюрста війська Швабського союзу провели каральну експедицію по Франконії, де всюди отримували перемогу над нечисельними силами супротивника та зруйнували понад три десятки замків прибічників Зіккінгена³. Після такої важкої поразки лицарство більше не могло висувати політичні претензії князям.

2. 2. Участь імперських військ у Селянській війні.

Повстання лицарів було придушене, але протиріччя між станами не було вирішено. Тепер на Рейні постійно виникали локальні селянські виступи, які вже у 1524 р. охопили територію верхнього Рейну, звідки поширилися і на інші землі, а в 1525 р. майже уся країна була охоплена війною, за винятком лише самої північної її частини⁴. Територію конфлікту зазвичай поділяють на три локальні регіони, що зумовлено різним перебігом подій. Так, у південно-західних землях владу над селянськими загонами отримав Ганс Мюллер з Бульгенбаха. Сформувавши свої загони, у цьому регіоні селяни не поспішали застосовувати силу, сподіваючись досягти своєї мети завдяки перемовинам з феодалами, що знайшло своє відображення у програмі повстанців, а саме у «Дванадцяти статях», в яких селяни висловили свої вимоги до князів, що стали важливою базою для програм інших загонів⁵.

Інший район повстання охоплював землі Франконії від Ротенбурга і Бенсгейма до Вюрцбурга і Таубера. Надихнувшись «Дванадцятьма статтями»,

---

¹ Циммерман В. История крестьянской войны в Германии... С. 197.

² Энгельс Ф. Крестьянская война в Германии... С. 138.

³ Смирин М.М. Народная реформация Томаса Мюнцера и Великая крестьянская война... С. 76.

⁴ Майер В.Е. Крестьянство Германии в эпоху позднего феодализма... С. 261.

⁵ Шлоссер Ф. Всемирная история... С. 524.

Вендель Гіплер, колишній гогенлоєський канцлер, склав власну програму, на базі вимог якої вдалося об'єднати сили різних загонів селян під керівництвом Метцлера та ветеранів під командуванням лицаря Геца фон Берліхінгена¹. Незважаючи на це, компромісу досягти так і не вдалось ані між селянами та лицарями, ані між повстанцями та князями². Виявилось, що Гец фон Берліхінген мав власні інтереси, які намагався реалізувати за рахунок селянських ватажків. Недовіра між різними загонами призвела до відсутності координації, а тому війська князів швидко впорались з селянами.

Особливим регіоном бойових дій стали землі Саксонії та Тюрінгії, де агітація мала особливу специфіку, що полягала в надзвичайній популярності у цих землях анабаптистів, лідером яких став колишній церковник, а нині ватажок селян Томас Мюнцер. Якщо повстанці у інших регіонах мали на меті перемови з князями, то анабаптисти для феодалів стали куди більшою проблемою через свій характер агітації³. У інших регіонах під час війни вимоги селян лише поступово ставали більш радикальними, у випадку з анабаптистами влада одразу намагалась вирішити проблему військовим шляхом, цим остаточно втративши довіру ватажків повстанців⁴.

Якщо спочатку селянські загони прагнули обмежитись локальними виступами для демонстрації власної сили та цим намагаючись викликати швидке виконання власних вимог, то вже восени 1524 р. стало зрозуміло, що локальні виступи ні до чого не призведуть⁵.

Для створення загальнонімецького руху, який мав поєднати вимоги різних станів, лідери звернулись з «Дванадцятьма статтями» до Лютера, який швидко відмовився по тим самим причинам, по яким не підтримав повстання лицарів двома роками раніше. Одним з пунктів ведення перемовин з князями стали секуляризація церковних володінь на території імперії, завдяки чому і дворяни, і бюргерство могло би покращити своє економічне становище, а тому

---

¹ Энгельс Ф. Крестьянская война в Германии... С. 105.

² Дятлов В. О. Реформы и Реформація в Німеччині (XV–XVI століття)... С. 73.

³ Прокопьев. Германия в эпоху религиозного раскола... С. 124.

⁴ Майер В.Е. Крестьянство Германии в эпоху позднего феодализма... С. 158.

⁵ Brandt K. Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches... S. 31

знизити феодальний тиск на селян¹. Незважаючи на успіх перемов у регіонах Верхнього Рейну, вони мали суто тимчасовий та локальний характер, а тому повстанські загони продовжували свою діяльність². Сутички продовжувались у всіх регіонах, й князі все частіше прибігали до використання загонів найманців для боротьби з загрозою своїм володінням.

Зрозумівши, що жодні угоди з місцевими феодалами не мають реальної сили, селянські вожді продовжили наступ навесні 1525 р, й повстання прийняло загальний характер, цим викликавши новий виток реакції з боку влади.³ Через поширення агітації та військові акції з боку князів вожді змогли здобути підтримку міської бідноти та долучити до повстання нові села, а тому селянські ватажки планували тепер силою здобути владу та вимусити князів прийняти умови. Одним з таких ватажків став Ганс Мюллер, який погодився з місцевими дворянами на базі «Дванадцяти статей», цим поклавши початок низки мирних угод між селянами та дворянством у тих землях Швабії та Франконії, де феодали не змогли вчасно зібрати війська⁴. З анабаптистами домовитись не вдалось, тому почались активні переслідування агітаторів⁵.

Влітку 1525 р. відбулось нові сутички з військами через те, що селянські загони відмовлялись скласти зброю, а ватажки продовжували переходити з місця на місце, продовжуючи пропаганду серед міської бідноти та селян⁶. Стурбовані розмахом руху, міські магістрати та князі звернулись до послуг ще більшої кількості найманців для того, щоб придушити повстання силою, але такі спроби ні до чого не призвели через те, що селянські лідери постійно змінювали своє місцезнаходження. Особливою проблемою для військ стало те, що ватажки домовились з частиною міст про підтримку або нейтралітет, цим самим отримавши місця, де можна було переховуватись та комплектувати власні загони. Пам'ятаючи невдалий досвід війни у грудні 1524 р., коли

---

¹ Смирин М.М. Народная реформация Томаса Мюнцера и Великая крестьянская война... С. 79.

² Циммерман В. История крестьянской войны в Германии... С. 263.

³ Штекли А.Э. Томас Мюнцер... С. 242.

⁴ Майер В.Е. Крестьянство Германии в эпоху позднего феодализма... С. 172.

⁵ Там же. С. 244.

⁶ Бецольд Ф. фон. История Реформации... т. 1. С. 192.

князівським військам не вдалось розбити повсталих. Повстання лише поширилось, а стратегічні втрати селян склали лише кілька нечисельних підрозділів. Князі були вимушені погодитись на перемови, щоб виграти час, необхідний для комплектування військ. Зважаючи на те, що селяни вимагали скасувати лише нові податки та повинності, з князями вдалось досягти тимчасового компромісу¹. Новий виток повстання почався тоді, коли війська почали страчувати агітаторів, незважаючи на амністії, а самі ж феодали почали вимагати сплатити борги та збитки, викликані війною, тим самим лише закріпивши особисту неволю бідноти, постійно збільшуючи панщину, що суперечило домовленостям².

Періодом найбільшого розмаху бойових дій стали літо та осінь 1525 р., нова низка повстань охопила усі зазначені регіони. У цей час особливу популярність набуває «Християнський союз», до складу якого увійшли три з шести загонів повстанців, тим самим утворивши коаліцію у приблизно 25 тис. селян³. Спроба долучити швабських лідерів закінчилась нічим: група селян з помірними поглядами не бажала загострювати конфлікт, спираючись на «божественне право та справедливість», визнаючи лише ті світські вимоги, які можна було підкріпити старими традиціями з огляд на релігійні тексти⁴. Таким чином селяни намагались поєднати економічні та релігійні проблеми свого буття під впливом ідей Реформації.

Результатом перемов вождів стало укладення такого програмного документа, як «Статейний лист». Спираючись на "божественне право", автор вимагав повного усунення усіх тягот "бідного і простого люду", встановлених владою місцевих феодалів, як релігійних, так і світських; тобто зміни існуючого соціально-політичного ладу⁵. Планувалось, що з такою програмою "Християнський союз" нарешті зможе очолити рух повстанців, усіх

---

¹ Энгельс Ф. Крестьянская война в Германии... С. 117.

² Смирин М.М. Народная реформация Томаса Мюнцера и Великая крестьянская война... С. 81.

³ Циммерман В. История крестьянской войны в Германии... С. 270.

⁴ Смирин М.М. Народная реформация Томаса Мюнцера и Великая крестьянская война... С. 85.

⁵ Дятлов В. О. «В ім'я Бога і загального добра». Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація... С. 235.

супротивників якого чекало «світське відлучення». Це стосувалось не тільки селян і бюргерів, а й дворянства з ченцями, замки і монастирі яких у випадку супротиву мали бути покарано через руйнування заради справедливості¹. Сподівання ватажків були марними, тому що ті ідеї, які були викладені у «Статейному листі» не змогли стати тією програмою, яка б змогла об'єднати усіх повстанців. Здобувши пом'якшення умов служби, зменшивши для себе податки та змусивши феодалів визнати особисту незалежність, значна частина повстанців розійшлась знов².

Центром особливо важких боїв стала Швабія, що зумовлено діяльністю сил Швабського союзу, який являв собою коаліцію об'єднаних інтересів дворян, міст та князів ще з кінця XV ст. За ініціативи трухзеса Ієрга фон Вальдбурга союз почав перемови з селянами, у той час як сам трухзес зміг зібрати військо. Коли це вдалося, війська союзу майже без опору змогли знищити селянські загони «Християнського союзу» під Лейпгемом, тим самим порушивши усі минулі домовленості. Але такі дії лише стали наглядною демонстрацією сили слова для селян, й тому починається чергова хвиля селянських бунтів, що вилилось у низку боїв під Вейнгартеном, де Ієрг фон Вальдбург зазнав би поразки від тюрінзького та франконського підрозділів, але князівські війська врятувала відсутність координації дій між ватажками повстанців³. Варто зазначити, що навіть після перемоги під Вейнгартеном Ієрг фон Вальдбург був вимушений домовитись з селянами про мир, тому що у Франконії продовжували діяти великі загони, куди трухзес і вирушив⁴.

На відміну від Швабії, у Франконії селянам вдалось здобути підтримку піст, які забезпечували загони продовольством, а оскільки через специфіку регіону лицарські замки особливо залежали від міст та селянських общин, то ватажкам вдалось заробити авторитет в очах низки місцевих лицарів, які допомогли з озброєнням та командуванням. В результаті було створено кілька

---

¹ Дятлов В. О. «В ім'я Бога і загального добра». Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація... С. 237.

² Циммерман В. История крестьянской войны в Германии... С. 283.

³ Там же. С. 291.

⁴ Майер В.Е. Крестьянство Германии в эпоху позднего феодализма... С. 184.

різних загонів, які очолили лицарі Флоріан Гайєр та Гец фон Берліхінген, а також підрозділ селянина Яков Рорбаха, який закликав до особливо жорсткої боротьби з проявами всевладдя князів. Надихнувшись обіцянками про захист з боку Рорбаха, селяни спочатку масово відмовлялись від виконання умов феодалських договорів, але потім виступали у власні походи проти замків дворян чи монастирів, які грабувались та потім знищувались¹. Саме після знищення угіддя та втрати самого графа фон Гельфенштайна князі запросили військову допомогу².

Ще у травні 1525 р. відбувся з'їзд у Гейльброні для створення загальної програми та обговорення подальших дій. Цей документ передбачав передусім обмеження повноважень феодалів задля централізації системи управління держави, відповідало б інтересам селян, лицарів та частини бюргерства, що підтримувала реформаційні рухи³. Згідно з цим, князі та лицарі стали б рівноправними слугами імператора, який став би гарантом порядку⁴. Ще одним проявом прагнень централізації стала вимога секуляризація церковних володінь, на що звичайно не погодились би представники церкви, які втрачали б право назначати пасторів у кожній общині за своїм бажанням та керувати монастирями⁵. Щоб закріпити такий порядок, автори вважали за потрібне використовувати єдину валюту та систему ваг в усіх містах та скасувати податки та мита на торгівлю в інтересах міст та ін.⁶. Селянам обіцялась можливість викупити наділ їх двадцятикратну річну вартість⁷. Звичайно, таку міру можемо вважати лише тимчасовим компромісом, тому що більшість селян не мала можливості сплачувати борги, не кажучи вже про викуп наділу, але сам прецедент ставав важливим кроком до об'єднання.

Під час обговорення пунктів програми у Франконію прибули війська трухзеса. Сам Ієрг фон Вальдбург використовував ту саму тактику, що діяла й

¹ Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории... С. 318.

² Штекли А. Э. Реформация и Крестьянская война в Германии... С. 235.

³ Гейльброннская программа. / Публ. и пер. Ермолаева В.А. С. 77.

⁴ Там же. С. 78.

⁵ Там же. С. 79.

⁶ Там же. С. 79-80.

⁷ Там же. С. 80.

раніше: через використання впливу на помірних у своїх ідеях повстанців він примушував загони втрачати свій авторитет, після чого вів мирні перемови, після проведення яких загін повністю знщувався¹. Таким чином, трухзесу вдалось розбити основні війська селян та навести порядок у регіоні менш ніж за місяць.

Центром повстанців у Тюрингії залишався Мюльхаузен, серед мешканців якого значна кількість бідноти поділяла погляди на Реформацію Томаса Мюнцера. У його вченні важливе місце займали уявлення про "внутрішнє слово Боже, яке може відкритися кожному, що навіть не уміє прочитати і букви Священного писання простій людині, що несе хрест бідності і страждань"². Знаючи обставини, за якими було знищено головні селянські загони, Томас Мюнцер не бажав вести перемови з військами та створив табір біля Франкенхаузена, де Мюнцер вже довго вів агітацію через проповіді з закликами збройного опору князівському свавіллю³.

Зрозумівши, що діяти за досвідом трухзеса Ієрга фон Вальдбурга не вийде, ландграф Філіп Гессенський очолив об'єднані війська феодалів Саксонії та Тюрингії. Ландграф наполягав на тому, щоб війська активно використовували артилерію та вогнепальну зброю, тому не дивно, що селяни зазнали поразки. У результаті Мюнцер був схоплений і після тортур страчений. Повстання в Тюрингії і Саксонії було придушено⁴.

Після поразки усіх основних сил повстанців, війська продовжували каральні акції у альпійських регіонах з метою знищити нечисельні залишки селянських загонів, але повсталі під керівництвом Міхаеля Гайсмайера продовжували свою боротьбу. Бажаючи встановити республіканський устрій в Альпах, агітатори мали успіх у містах та селах, а сам Гайсмайер вдало використовував свій військовий досвід, отриманий під час служби в імперських військах. Під час спроби врятувати війська та відійти на Північ Італії,

---

¹ Brandi K. Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches... S. 31

² Штекли А.Э. Томас Мюнцер... С. 290.

³ Циммерман В. История крестьянской войны в Германии... С. 289.

⁴ Майер В.Е. Крестьянство Германии в эпоху позднего феодализма... С. 187.

Гайсмайєра було вбито за дивних обставин. Головною є версія про найманого вбивцю¹.

Наслідки Селянської війни були важкими для усіх сторін. Дворянство та міста намагались повернути воєнні витрати за допомогою контрибуції та підвищення податків, але спустошені війною села вже не могли покривати збитки такого характеру. знов стали наполягати на не необхідності отримання доходів із землі за допомогою кріпосної праці селянства, але зруйновані села та міста все одно не давали потрібних доходів².

Після поразки селян князі лише посилили феодальний тиск на населення, використовуючи війська для власних інтересів за будь якої умови. Міста та села повинні були сплатити контрибуцію за відремонтувати знищені маєтки³. Війська князів мали чітку організацію та великий бойовий досвід. Разом з гарним спорядженням це стало вирішальними чинниками перемоги над позбавленими чуткої системи взаємодії та управління селянами, які майже не мали зброї.

2. 3. Участь імперських військ в Італійських війнах

Після смерті Максиміліана I та обрання імператором Карла V почалась чергова ескалація конфлікту на території Північної Італії. Головною з причин стало те, що тепер володіння Габсбургів оточували Францію і могли брати в облогу французькі володіння в Італії, на тлі чого почалось політичне протистояння щодо долі Мілану. Заручившись підтримкою папи Лева X, Карл V вимагав від французів визнати династію Сфорца у якості повноправних правителів Мілану, на що французький король Франциск I погодитись не міг, а тому вирушив у військовий похід заради збереження Мілану у якості французького володіння⁴.

З самого початку французьке військо зустріло опір з боку італійських пропаських князів, а тому король вирішив покінчити з силами Карла V єдиним

¹ Энгельс Ф. Крестьянская война в Германии... С. 119.

² Рюстов Ф. Войны и сражения... С. 210.

³ Циммерман В. История крестьянской войны в Германии... С. 301.

⁴ Brandt K. Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches... S. 142.

ударом у генеральному бою. Зібравши приблизно 20 тис. війська, що складалось з власне французького війська, швейцарських найманців та венеціанських сил, Франциск I зустрівся с імперсько-міланськими силами під Бікоккою 27 квітня 1522 р¹. Обидві сторони розгорнулись в класичні атакуючі колони, у той час як французька кавалерія вишукувалась по центру між ними, плануючи спровокувати ворога на рішучі дії². Імперські сили зустріли французів стрільбою з аркебуз, після чого Монморансі віддав наказ швейцарцям атакувати. Через умови ландшафту та обстріл стрій кавалерії розпався, цим завадивши наступу швейцарців. Зазнав значних втрат від вогню стрілецької зброї, війська Монморансі були вимушені відступити через те, що частина французьких та італійських підрозділів не підтримала наступ головних сил³. Таким чином похід завершився невдало і війська Франциска I втратили свою боєздатність, тому більше не могли захищати Мілан від папських та імперських армій.

Витративши кілька років на переформування, французький король вирушив у новий похід, коли імператор відвів війська заради забезпечення стабільності своєї влади у власних володіннях. Наприкінці 1524 р. армія Франциска I перетнула кордон та швидко зайняла Мілан, після чого взяла в облогу Павію з її гарнізоном у 8 тисяч вояків, у той час як військо французів складало більш ніж 20 тисяч воїнів⁴. На цей раз у поході не брали участі швейцарці, оскільки через поразку під Бікоккою так і не змогли відновити свої сили. Розуміючи, що без чисельної важкої піхоти та артилерії штурм не має сенсу, Франциск I планував тримати місто в облозі⁵. На початку 1525 р. імперські війська під командуванням Ф. Пескаррі вирушили на допомогу гарнізону Павії, та вже у лютому цього ж року зустріли армію французів біля стін міста. Сама битва відбулась 24 лютого 1525 р. та з самого початку підрозділи Георга фон Фрундсберга, що очолив габсбурзьке військо, почали

---

¹ Функен Л., Функен Ф. Средние века. Эпоха ренессанса: Пехота - Кавалерия - Артиллерия... С. 73.

² Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории... С. 321.

³ Тараторин В. В. История боевого фехтования... С. 56.

⁴ Рюстов Ф. Войны и сражения... С. 214.

⁵ Разин Е. А. История военного искусства... С. 436.

отримувати перемогу, тому що підійшли до позицій французів непоміченими¹. Вишикувавшись у терції для максимальної реалізації мушкетів та аркебуз, імперські сили зайняли вигідну позицію, тепер вже самі оточивши французькі підрозділи, які не очікували атаки та були неготовими до бою. У результаті бою французи втратили майже половину свого війська, а сам король Франциск I потрапив у полон².

У політичному контексті перемога при Павії надовго визначила домінування Габсбургів у Північній Італії: Франциск I був вимушений підписати Мадридську угоду, згідно з якою визнавав права Карла V на володіння Міланським та Бургундським герцогством заради особистої свободи, а повернувшись до Парижу одразу заявив про відмову від основних умов договору³. Військовими наслідками стало розуміння арміями необхідності масового озброєння мушкетів, що призвело до збільшення частки стрільців в імперських терціях.

Заявивши про відмову від положень Мадридського договору, король Франциск I звернувся за допомогою до папи Климента VII для протидії імперії. Ініціювавши низку дипломатичних зустрічей, королю вдалось оформити союз Коньякської ліги у травні 1526 р., де французам декларували підтримку Англія та Венеція. У відповідь на формування ліги загін імперців, який очолював Ш. Бурбон, вирушив у каральний похід спочатку у Мілан, щоб забезпечити стабільність, а вже звідти похід продовжився у напрямку Риму. У травні 1527 р. війська досягнули своєї мети та провели каральну акцію у Римі, чим дали зрозуміти свій позицію Карла V щодо існування Коньякської ліги, а сам Папа потрапив в заручники, чим виграли час для того, щоб імператор вирішив внутрішні проблеми у своїх володіннях⁴.

Франція намагалась поновити бойові дії, але Папа для власного звільнення погодився передати до імперії Парму та сплатити контрибуцію⁵.

---

¹ Меринг Ф. История войн и военного искусства... С. 112.

² Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории... С. 324.

³ Brandt K. Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches... S. 147.

⁴ Разин Е. А. История военного искусства... С. 441.

⁵ Функен Л., Функен Ф. Средние века. Эпоха ренессанса: Пехота - Кавалерия - Артиллерия... С. 73.

Визнавши поразку, король погодився на те, щоб у червні 1529 р. між імперією та лігою було укладено кілька договорів, за умовами яких Неаполітанське королівство та Артуа разом з Фландрією відходили у особисті володіння імператора¹. Сам імператор Карл V у 1530 р. вимусив Папу провести процедуру коронування, в результаті чого став ще й королем Італії². Згідно з цим, Коньякська ліга де-факто припинила свою діяльність, а на території Італії закінчились повномасштабні бойові дії.

Ситуація змінилась після смерті міланського герцога Ф. Сфорца у 1536 р., коли імперські війська встановили контроль над містом для забезпечення порядку, у відповідь на що армія французького короля зайняли спочатку П'ємонт, а потім і Савойю, але до нової великої війни таки виступи не призвели. Щоб уникнути ескалації конфлікту, сторони погодились під гарантією Папи Павла III підписати у 1538 р. новий договір про мир на десять років, але його положення було проігноровано вже у 1542 р., коли французьких дипломатів вбили невідомі під час місії у Мілані³.

Домовившись з монархами Османської імперії, Швеції, Данії та ще низкою герцогств, Франциск I вирушив у черговий похід до Італії, який на цей раз проходив більш вдало: у 1543 р. Ніцца пала через атаку франко-турецького десанту, згодом капітулював гарнізон Черезоле⁴. Імператор, зайнятий боротьбою з північно-німецькими князями, вирішив цього разу виступити одразу на територію Франції, чим завоював підтримку Англії. Дізнавшись про це, Франциск I погодився на чергові мирні перемови, що тривали два роки. Новий договір отримав назву Крепського миру, який повністю повторював положення Камбрейського договору 1529 р., але усі сторони зобов'язувались припинити війну заради об'єднання проти антикатолицьких сил⁵.

Причиною черговий раз відмовитись від зобов'язань договору з боку Франції стало вбивство герцога Парми у 1547 р., після чого імперські війська

---

¹ Колесницький Н. Ф. «Священная Римская империя»: притязания и действительность... С 76.

² Brandi K. Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches... S. 151.

³ Норвич Д. История Венецианской республики... С. 84.

⁴ Там же. С. 85.

⁵ Рюстов Ф. Войны и сражения... С. 249.

першими зайняли місто, щоб французький король за підтримки папства не зміг нав'язати на правління власного кандидата¹. Чотири роки тривала підготовка, й у 1551 р. почався новий італійський похід, де біля Парми та Мірандоли імперські війська дали відсіч франко-італійським силам². Відступивши, франко-італійські сили зайняли Корсику, Казале та Сієну, чим завдали значних збитків іспанським володінням Габсбургів. Імператор не мав змоги відповісти на агресію через війну з протестантськими князями, а тому погодився на мир на умовах Франції, який й було укладено у 1556 р. Згідно з ним, П'ємонт та Корсика визнавались французькими володіннями³.

Незважаючи на це, вже у 1557 р. папські війська виступила у похід до Неаполя, скориставшись тим, що королем Іспанії на цей час вже був не Карл V, а Філіп II, але у війні брали участь як і французькі, так і імперські війська. Герцог Савойський очолив імперсько-іспанські війська на півдні Нідерландів, звідки вирушив на Париж. Дізнавшись про це, французький король відвів війська з Італії, вирушивши на допомогу захисникам Парижу, й не дарма: армія під керівництвом герцога Філіберта отримувала перемогу за перемогою, майже не зустрічаючи опору за винятком розгрому французького загону під Сен-Кантемом у серпні⁴.

У липні 1558 р. десятитисячний підрозділ імперських сил зіткнувся у бою з армією де Терма під Гравеліном, де французи виявились у пастці через те, що поруч ріка Аа впадала у Північне море. Де Терма не мав би змоги відступити з власних укріплень, а тому іспанські та імперські війська розгорнулись у бойові порядки та пішли на штурм. Остаточно перемогу закріпила англійська ескадра, що вирушила на допомогу Габсбургам, в результаті чого французький гарнізон було перебито, а сам маршал де Терма потрапив у полон⁵.

Ця перемога продемонструвала нездатність французів захистити не тільки свої володіння в Італії, але й власну столицю. Фатальні наслідки та

¹ Майорова Е. И. Вокруг трона Медичи... С. 172.

² Бехайм В. Энциклопедия оружия... С. 483.

³ Функен Л., Функен Ф. Средние века. Эпоха ренессанса: Пехота - Кавалерия - Артиллерия... С. 76.

⁴ Рюстов Ф. Войны и сражения... С. 251.

⁵ Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории... С. 321.

поширення реформаційного руху як у Франції, так і в імперії вимусило обидві сторони підписати мирну угоду на компромісних умовах, яка стала відома як Като-Камбрезійський мир від 1559 р., згідно з яким Франція мала дотримуватись положень минулого договору. До французьких володінь відходило маркграфство Салуццо, а за Габсбургами залишалися герцогство Мілан та Неаполітанське королівство, до складу якого тепер входили Сицилія та Сардинія¹.

Згідно з результатами Італійських війн, імперські війська у своїй тісній координації з іспанськими терціями стали непереможним ворогом завдяки своїй організації та дисципліні у поєднанні з вдалим використанням вогнепальної зброї та артилерії. Результатами численних перемог стало те, що майже вся Італія перетворилася у володіння Габсбургів. Важливу роль зіграло те, що командири військ отримали свої землеволодіння в Італії, завдяки чому отримавши ще й мотивацію до продовження боротьби за будь-яких умов, що й можна побачити на прикладі діяльності герцога Савойського Філіберта. У цей же час досвід війни показав, що кожний наступний похід виходить все більш складним з економічної точки зору, а тому війни виграються не лише на фронті, але й у тилу.

2. 4. Участь імперських військ у Шмалькальденських війнах.

Вороже ставлення імператора Карла V до лютеранства, яке проявилось вже в 1521 р., коли проти Лютера був виданий Вормський едикт, посилилося після того, як лютеранська церква перетворилася на зброю князівського сепаратизму. Карл V бачив у посиленні князів небезпеку для своїх планів створення всехристиянської держави, тому прагнув до придушення лютеранства шляхом вимог дотримання пунктів Вормського едикту. Протестантські князі разом з деякими імперськими містами у відповідь на це

---

¹ Майорова Е. И. Вокруг трона Медичи... С. 176.

склали ще в 1531 р. у місті Шмалькальдені союз для захисту власним інтересів під гаслами Реформації¹.

У 1546 р. Карл V, уклавши мир з Францією і перемир'я з Османською імперією, вирішив розгромити протестанський рух в Німеччині. Початку військових дій передували таємні переговори, в ході яких імператорові вдалося внести розкол в табір протестантів і заручитися підтримкою курфюрста Йоахима II Бранденбурзького і герцога Моріца Саксонського. Карл V отримав підкріплення з Нідерландів та Риму, за рахунок чого отримав стратегічну військову перевагу. У самий розпал бойових дій, у кінці 1546 р., герцог Моріц Саксонський завдав удару в тил протестантської армії і зайняв землі курфюрства Саксонського. Протестанти, вимушені відступати на північ, поступилися військам імператора рядом міст і князівств Південної Німеччини².

У квітні 1547 р. у битві при Мюльберзі армія Шмалькальденського союзу була повністю розгромлена об'єднаними військами імператора і саксонського герцога. Курфюрст Саксонський Йоганн Фрідріх Великодушний потрапив у полон. 19 травня 1547 р. послідувала так звана Віттенберзька капітуляція. Йоганн Фрідріх відмовився від курфюрства на користь герцога Моріца.³ Услід за цим здався і глава Шмалькальденського союзу гессенський ландграф Філіп⁴. Протестантський союз було розбито.

На Аугсбурзькому рейхстазі 1548 р. протестантським князям було нав'язано мирний договір, якій базувався на принципах релігійного компромісу, згідно з яким на території протестантських князівств вводився реформований католицизм⁵. Він передбачав тимчасовий дозвіл браку для протестантського духовенства, причащення під обома видами, визнання секуляризації церковних володінь⁶. Договір про релігійний компроміс викликав, з одного боку, невдоволення Папи і єпископату, з іншої – опір протестантів, особливо в

¹ Каріков С. А. Лютеранська конфесіоналізація в Саксонії в 1525–1580 рр... С. 47.

² Бецольд Ф. фон. История Реформации... Т. 2. С. 264.

³ Каріков С. А. Політична діяльність курфюрста Моріца Саксонського... С. 56.

⁴ Разин Е. А. История военного искусства... С. 343.

⁵ Ивонин Ю. Е. Мориц Саксонский и загадки его политики... С. 117

⁶ Дятлов В. О. «В ім'я Бога і загального добра». Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація... С. 249.

міських громадах. Заборона на публічну критику рішення всюди порушувалася, протестантські проповідники проводили літургію на вулиці, тому понад сотня протестантських священиків мала покинути імперські міста¹.

Більшість лютеранських і цвінгліанських громад змогли пережити імперську політику компромісу, але це породило реакцію від імперського уряду. Незважаючи на тимчасовий успіх у боротьбі протестантських міст Північної Німеччини, вони опинились в політичній та економічній ізоляції, після чого вимушені були признати верховенство імперської влади. Ландграф Філіп також оголосив про поразку, тому що після Мюльберзької битви мови про успішні бойові дії вже не могло бути. Для забезпечення власної безпеки Філіп запросив Моріца і Іоахима Бранденбурзьких виступити у ролі посередників, що ландграфа не врятувало: за злочини проти корони імператор наполягав на безстроковому ув'язненні Філіпа².

На початку 1550-х рр. поступово склалися більш сприятливі умови для прибічників протестантизму. У 1551 р. проти Габсбургів одночасно розгорнули військові дії Франція та Османська імперія. Разом з тим, Моріц Саксонський, задоволений придбанням курфюрства, вирішив таємно вступити в союз з протестантськими князями. До союзу долучилася і Франція, армія якої повинна була зайняти Лотарингію³. Плани імператора передати імперські володіння сину Філіпу, присутність в Німеччині іспанських солдатів, великі податки: усе це викликало незадоволення в суспільстві, що і закінчилося незабаром відновленням боротьби, причому тепер Моріц виступив на боці протестантів⁴. Він очолив заколот протестантських князів проти імператора. У 1552 р. протестантський союз разом з французьким королем Генріхом II почав «Князівську війну», яка закінчилася їх перемогою. Католицькі війська були швидко переможені, протестанти вторглися до Тіролю⁵.

---

¹ Там же. С. 250.

² Циммерман В. История крестьянской войны в Германии... С. 342.

³ Ивонин Ю. Е. Мориц Саксонский и загадки его политики... С. 119

⁴ Каріков С. А. Політична діяльність курфюрста Моріца Саксонського... С. 58.

⁵ Разин Е. А. История военного искусства... С. 347.

Військові поразки вимусили Карла V влітку 1552 р. почати мирні перемови з Моріцем Саксонським. В результаті було укладено Пассауську угоду, положення якої ігнорували Аугсбурзький релігійний компроміс, а сам імператор визнавав лютеранство. Франція отримала єпископство Мец, Туль і Верден в Лотарингії¹. Питання про остаточне врегулювання релігійних розбіжностей було відкладене до рейхстагу, а тим часом імператор почав готуватися до нового походу проти Франції. 20 жовтня 1552 р. він з 56 тис. військом переправився через Рейн у Шварцбург, 21 жовтня в облогу потрапило містечко Мец². Ця облога тривала до 2 січня 1553 р., коли хвороби та брак продовольства охопили імперську армію, тому Карл повинен був зняти облогу і відступити у Фландрію³. Імперські війська більше не могли вести війну з князями-протестантами та французами одночасно.

Французька допомога Республіці Сієна, на яку в 1553 р. Напали герцогство Флоренція та Імперія, зазнала невдачі, і після її поразки в 1554 р. В битві при Марчіано Республіка Сієна припинила своє існування в 1555 р., ставши частиною Флорентійського герцогства⁴. Після порушення французьким королем Генріхом II умов договору Восельського миру 1556 р. з іспанським королем Філіпом II бойові дії продовжились у Франш-Конте, яке раніше визнавалось як іспанське володіння. У 1556 році іспанські володіння Карла V було передано Філіпу II, за ініціативою якого бойові дії було продовжено вже у Фландрії. 10 серпня 1557 р. відбулась унікальна з тактичної точки зору битва під Сен-Кантемом, унікальність якої полягала в тому, що в облогу місто взяли саме кавалерійські, а не піхотні підрозділи герцога Еммануїла Філіберта⁵. Коннетабль Монморансі намагався деблокувати місто, але французів зустріли підрозділи Філіпа II. В результаті одруження Філіпа II з англійською королевою Марія Англія вступила у війну на іспанському боці, після чого французькі

---

¹ Ивонин Ю. Е. Мориц Саксонский и загадки его политики... С. 121.

² Колесницький Н. Ф. «Священная Римская империя»: притязания и действительность... С. 117.

³ Рюстов Ф. Войны и сражения... С. 254.

⁴ Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории... С. 321.

⁵ Зикен Б. Кайзер Фердинанд I... С. 23.

війська взяли Кале і розграбували Іспанські Нідерланди¹. Тим часом війна тривала, і герцог Альба захищав Міланське герцогство проти французької армії де Бріссака².

Незважаючи на військові успіхи, війна була важким тягарем для всіх її учасників, і в 1557 р. після "подвійного дефолту" та відмови королів платити борги бойові дії закінчились. Крім того, Реформація представляла загрозу для Франції, тому було вирішено розпочати мирні перемови. На тлі економічної та політичної кризи у 1558 р. курфюрсти визнали зречення Карла V на користь не Філіпа II, як планував Карл, а Фердинанда I, який де-факто здійснював командування успадкованими від экс-імператора імперськими військами останні два роки.

---

¹ Разин Е. А. История военного искусства... С. 347.

² Функен Л., Функен Ф. Средние века. Эпоха ренессанса: Пехота - Кавалерия - Артиллерия... С. 238.

РОЗДІЛ 3. АРМІЯ У ПЕРІОД ВІД ФЕРДИНАНДА I ДО ФЕРДИНАНДА III

3. 1. Загальні тенденції розвитку імперської армії наприкінці XVI – початку XVII ст.

Під час бойових дій Карла V війська все більше брали участь в облогах та все рідше сходились з ворогом «на чистому полі». Затяжний характер війни вимусив шукати вирішальних боїв, які зазвичай відбувались біля міст-фортець чи переправах на ріках, досвід форсування яких продемонстрував необхідність модифікувати систему озброєння військ. Найкраще таку необхідність для імператора зобразила битва при Мюльберзі, коли ріку Ельбу змогли перетнути лише легкоозброєні підрозділи рейтар та іспанців, але значно реформувати армію Карл не встиг¹. Щоб відповідати сучасним стандартам, війська Фердинанда I мали модифікувати свою тактику та озброєння. На відміну від Максиміліана I та Карла V, Фердинанд I був більше стурбований війною на східних кордонах, ніж на західних. Частково це можемо пояснити тим, що війною на Заході тепер займались іспанські Габсбурги, у той час як володінням Фердинанда постійно загрожували на французькі, а османські війська, що й зумовило вектор розвитку армії імператора.

В першу чергу переозброєння стосувалось стрільців з аркебузами та мушкетами, їх ефективність вдалось збільшити завдяки створенню спеціальних стрілецьких позицій у вигляді окопу чи валу². Основна проблема артилерії як і у минулому столітті полягала у тому, що через надмірну вагу вона залишалась без легких лафетів³. Через це було ускладнено процес транспортування та наведення на ціль. Також гармати потребували якісного обслуговування, що потребувало значних витрат. На початку XVII ст. артилерію використовують не тільки для знищення стін фортець, а й для ураження живої сили противника⁴.

У бою такі підрозділи являли собою вояків, озброєних списами та алебардами з вісім футів у довжину, яких було достатньо для боїв. У кінці XVI

¹ Денисон Дж. История конницы... С. 235.

² Меринг Ф. История войн и военного искусства... С. 114.

³ Функен Л., Функен Ф. Средние века. Эпоха ренессанса: Пехота - Кавалерия - Артиллерия... С. 245.

⁴ Разин Е. А. История военного искусства... С. 349.

ст. озброєння змінюється: з метою протистояти кавалерійським атакам у рівнинній місцевості довжину списів скоротили до 15 футів, та саме пікінери разом з мушкетерами залишались основним типом бійців піхоти протягом усього періоду її існування¹. Що стосується захисного озброєння, то зазвичай вояки не мали обладунків за виключенням бійців передніх шеренг, які були захищені половинною або чвертною бронею, тобто відкритим шоломом та легким захистом кінцівок. Пікінери формували глибокий стрій зі списів та алебард, які охороняли прапори². Крім бійців ближнього бою, було щонайменше десять відсотків чоловіків з арбалетами, які використовувались, якщо наступ зупинявся. Починаючи з 1560-х років, аркебуза поступово змінюється на мушкет. Такі підрозділи утворювали вели стрільбу спереду або на флангах строю. Під час бойових дій самостійно імперські війська застосовували більшу частку інших видів військ: вони мали по два загони кінноти на кожні п'ять стрільців, п'ять пікінерів та три алебардистів³. Згідно з цим змінилась й структура підрозділів: тепер кожен полк складався з трьох батальйонів по чотири роти в кожному, а сама рота складалась з 150-200 вояків; полк мав придану артилерію⁴.

Сама зброя також змінилась у порівнянні з аналогами середини століття. Використання списів було зумовлено загрозою потенціальних кавалерійських атак, але спис тепер є зброєю не наступу, а захисту: в армії Густава Адольфа співвідношення мушкетерів до пікінерів складало 2:1, цю тенденцію поступово перейняла й армія імператора Рудольфа II⁵. Що стосується самих мушкетів, то покращення пороху дозволило зменшити калібр та вагу зброї, а тому мушкетери поступово відмовляються від використання сошок-підставок, а темп стрільби було збільшено⁶. Рейтарі, які добре себе показали під час боїв в Італії, тепер трансформувались в драгунські підрозділи, переважно виступаючи у

---

¹ Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 112.

² Medieval armies and weapons in Western Europe P. 240.

³ Войны и сражения нового времени... С. 9.

⁴ Меринг Ф. История войн и военного искусства... С. 117.

⁵ Рюстов Ф. Войны и сражения... С. 271.

⁶ Бехайм В. Энциклопедия оружия... С. 487.

якості мобільної піхоти, але за необхідності могли виконувати функції легкої кавалерії¹.

Масштабне використання стрілецької зброї зумовило зміни формацій: на відміну від застарілого «караколе» мушкетери тепер шикувались у декілька шеренг для збільшення кількості пострілів у залпі, тим відмовившись від глибоких формацій. Отже, можемо побачити, що організація та тактика значно змінилися у порівнянні з тою, що використовували Максиміліан I та Карл V з метою пристосувати армію для боротьби в нових умовах.

3. 2. Загальні тенденції розвитку армій союзників та ворогів наприкінці XVI – початку XVII ст.

Головним союзником для імператорів були іспанські Габсбурги, армії яких завжди знаходились поруч з кордонами Імперії. На початку XVII ст. іспанські полководці продовжували використовувати терції з незначними модифікаціями: типовий стрій являв собою каре пікінерів по центру та мушкетери з аркебузирами з різних флангів. Планувалось, що пікінери будуть знищувати ворога, який атакує, у той час як мушкетери чи аркебузири мають спровокувати ворога на атаку та зламати бойові порядки². Якщо така схема працювала у XVI ст., то у XVII ситуація на фронтах змінилась: пікінери остаточно перестають бути піхотою для наступу, а слугують лише для прикриття власних стрільців. Окрім зброї, бойове спорядження солдатів було представлено легким шоломом та кірасою для пікінерів, стрільці ж зазвичай не мали жодного захисту, аналогічно до військ Імперії³. Терції шикувались у глибокі колони за ротним принципом, кожна рота складалась з 250 вояків, а усього їх було 12⁴. На полі бою солдати шикувались у декілька каре, навколо яких ставали роти стрільців та кавалерія. Головною перевагою терцій стало те, що такі каре могли створювати підрозділи майже любой кількості, тим самим забезпечуючи стратегічну мобільність. Під час бою кавалерія ворога не могла

¹ Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории... С. 325.

² Рюстов Ф. Войны и сражения... С. 273.

³ Разин Е. А. История военного искусства... С. 350.

⁴ Функен Л., Функен Ф. Средние века. Эпоха ренессанса: Пехота - Кавалерия - Артиллерия... С. 249.

прорвати стрій пікінерів, що дозволяло аркебузирам та мушкетерам вести вогонь по піхоті ворога, але терція залишалась маломобільною, що не було великою проблемою у XVI ст., але вже у XVII ст. фланги терцій стають вразливі для стрілецької кавалерії та легкої артилерії.

Як і у XVI ст., остійні армії базувались на принципах найму на тривалий термін окрім підрозділів гвардії, яке не розпускались взагалі, що було типовим для усіх армій Західної Європи. Орієнтуючись на такі гвардійські підрозділи, у військах починають використовувати схоже спорядження та спеціальну уніформу, чого раніше не було¹. Крім підрозділів особистої гвардії, на постійній основі вербувались артилеристи, тому що артилерія потребує особливих умов зберігання навіть у мирний час².

Забезпечення армії у мирний час було великою проблемою, але під час війни фінансування йшло за рахунок міст ворога, на які можна було накласти контрибуцію чи грабувати. Перші кроки у напрямку централізованого забезпечення армії ули реалізовані у Швеції, де за ініціативи Густава Адольфа було підготовлені спеціальні бази та комунікації для артилерії³. До того ж, в Швеції використовували зовсім інший підхід щодо формування підрозділів: у центрі строю завжди була піхота, на флангах артилерійські та кавалерійські підрозділи. Піхота являла собою лінії піхотних бригад трьохбатальйонного складу, де один батальйон шикувався попереду, а два інших прикривали його фланги⁴. Схожим чином була реформована й кавалерія, яка тепер являла собою підрозділи драгунські та кірасирські полки чотирьохескадронного складу по чотири корнету кожний, таким чином нараховуючи 500-550 кавалеристів⁵. Такі підрозділи шикувались на флангах піхоти у дві шеренги. Ще однією важливою особливістю шведської армії стало утворення спеціальних підрозділів полкової артилерії, які в свою чергу формувались на базі легкої та важкої артилерії. Завдяки винайденню засобів горизонтального прицілювання артилерія ставала

---

¹ Разин Е. А. История военного искусства... С. 351.

² Меринг Ф. История войн и военного искусства... С. 119.

³ Денисон Дж. История конницы... С. 237.

⁴ Medieval armies and weapons in Western Europe P. 263.

⁵ Пинк И.Б. Конница Турции XV-XVII вв... С. 4.

значно потужнішою зброєю, а легка артилерія ще й могла бути змонтована на лафеті та пересуватись по полю бою¹. На відміну від шведів, війська Габсбургів шикувались у глибокі каре, а тому не могли реалізувати свій потенціал у стрільбі, в той час як самі зазнавали значних втрат від вогню мушкетів та артилерії.

Ще одним ворогом правителів Священної Римської імперії залишались султанські війська Османської імперії. З одного боку, османська армія мала подібний до західноєвропейського характер комплектування, коли за наказом султана губернатори доручали офіцерам формування підрозділів, їх забезпечення та проведення у бойову готовність, але цей характер мав власну специфіку: в першу чергу створювався обоз, а не сам підрозділ². Для забезпечення армії збирався провіант на визначений час походу, інструменти, зброя, матеріали для зведення укріплень та тимчасових таборів. Такий підхід до оснащення відрізняв у кращий бік війська османів на фоні військ Габсбургів, Франції, італійських князів та Речі Посполитої. Регіональний характер комплектування військ дозволяв швидко сформувати гарно оснащені мобільні підрозділи з високим рівнем дисципліни, які на полі бою використовували як традиційні види зброї, так і нові³. Позбавлена гарних обладунків, османська піхота завжди страдала від вогня стрілецької зброї, але у XVII ст. тактика військ базується вже не на лобовому зіткненні кавалерії та піхоти, а на масовому використанні вогнепальної зброї та артилерії, що призвело до адаптації тактики до нових умов: османи масово використовували польові укріплення, величезні щити та вагенбурги, які дозволяли знизити втрати від ворожого вогню⁴.

Таким чином, проаналізувавши організацію армій Священної Римської імперії, Іспанії, Швеції та Османської імперії, можемо вважати, що армія Священної Римської імперії у XVI ст. являли собою боєздатні, але й дуже

---

¹ Николле Д. Янычары... С. 18.

² Петросян И.Е. Янычарские гарнизоны.. С 79.

³ Разин Е. А. История военного искусства... С. 285.

⁴ Функен Л., Функен Ф. Средние века. Эпоха ренессанса: Пехота - Кавалерия - Артиллерия... С. 253.

дорогі для утримання системи організації війська. Наприкінці XVI ст. не тільки Священна Римська імперія й Іспанія, а й Швеція та Франція подолали відставання від військ Габсбургів та тепер мали власні реформовані армії. До того ж, незважаючи на змогу Іспанії та Священній Римській імперії діяти спільно та постійно обмінюватись досвідом, обидві країни переживали часи економічної кризи, що уповільнювало темп переозброєння, у той час як і Швеція, і Франція змогли значно реформувати армії, тим самим являвши собою значну загрозу для Габсбургів.

3. 3. Участь імперських військ у чеському періоді Тридцятирічної війни (1618-1624 рр.)

Під час правління імператора Рудольфа II у Священній Римській імперії постійно загострювались релігійні конфлікти, у той час як іспанські Габсбурги потребували допомоги у боротьбі з республікою Сполучених провінцій. Під час контрреформації католицькі князі вели активну боротьбу з протестантами на власних землях, до того ж виникало все більше князівств та міст, де релігійні питання вирішити не вдавалось, особливо якщо мова йшла про кальвіністські чи інші нелютеранські громади¹. Все частіше серед князів підіймалось питання щодо повернення секуляризованих земель, з метою боротьби з чим у 1608 р. оформлюється Євангельська унія протестантські князів². Стурбований посиленням ролі протестантів, герцог Максиміліан Баварський закликав до захисту католицької віри на імперських землях, внаслідок чого у 1609 р. оформилась Католицька ліга, яка стала об'єднанням Баварії та низки архієпископств Південної Німеччини³. Не домовившись щодо долі Юліх-Клевської спадщини, обидві організації почали формування власних військ, цим самим готуючись до війни, яка почалась вже у тому ж 1609 р⁴. На тлі цієї війни та інших конфліктів Імперія де-факто опинилась у стані релігійного розколу, який призвів до подій у Чехії 1619 р., коли місцеве дворянство

---

¹ Митрофанов П. История Австрии... С. 136.

² Разин Е. А. История военного искусства... С. 354.

³ Меринг Ф. История войн и военного искусства... С. 136.

⁴ Разин Е. А. История военного искусства... С. 354.

запропонувало корону Фрідріху V Пфальцському, у той час як на корону претендував обраний цього ж року імператор Фердинанд II. Здобувши підтримку іспанських Габсбургів та Католицької ліги, Фердинанд II почав готувати війська¹.

Незважаючи на те, що ініціатива була на боці чехів, вони не встигли підготуватись та забезпечити тили, тому не дивно, що протестанти змогли здобути лише кілька локальних перемог, а Віденський наступ провалився. У 1620 р. імперська армія перейшла у контрнаступ та вирушила у напрямку Праги, тим самим проігнорувавши розсіяні підрозділи чехів². Війська Христіана Ангальтського виступили назустріч, й вороги зішлись у передмісті Праги: у замку біля Білої гори, у місці, де сходились р. Гостовіц та Шарка, де чехи намагались звести укріплення, але не встигли, що погано вплинуло на моральний стан³. Ще одним фактором для переживань стала чисельність військ, оскільки католиків було більше: загальна чисельність військ оцінюється у 28 тис. та 21 тис. відповідно⁴. Христіан Ангальтський рівномірно вишукував свої війська у три лінії, у резерві залишивши 5 тис. угорської кавалерії, а артилерія стала попереду⁵. Граф Тіллі наказав авангарду баварців перетнути міст через р. Шарка, який протестанти уступили, тим самим віддавши ініціативу ворогу, але у католиків також виникли складнощі: імперські війська стали у глибокі колони зразка іспанських терцій, тим самим нівелюючи перевагу у чисельності⁶.

Наступ почали підрозділи баварців, але через особливості місцевості більшість полків піхоти так і не дійшли до визначених рубежів, в той час як чехи майже одразу перейшли у контратаку спочатку кавалерією, а потім і піхотою, що одразу спричинило хаос – Турінський напівповк протестантів не підтримали сусіди, тому контратака не вдалась⁷. виправити ситуацію намагались рейтари Христіана, які змогли розсіяти імперських рейтар, чим

---

¹ Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 178.

² Рюстов Ф. Войны и сражения... С. 279.

³ Там же. С. 281.

⁴ Функен Л., Функен Ф. Средние века. Эпоха ренессанса: Пехота - Кавалерия - Артиллерия... С. 257.

⁵ Денисон Дж. История конницы... С. 241.

⁶ Меринг Ф. История войн и военного искусства... С. 138.

⁷ Рюстов Ф. Войны и сражения... С. 285.

надихнули на атаку угорський резерв, яких перехопили рейтари Тіллі, цим самим фактично допомогли перемогти¹.

Таким чином, імперські війська легко отримали перемогу над погано організованою армією Христіана Ангальтського, чим фактично подавили повстання у Чехії. Незважаючи на сам факт перемоги, битва біля Білої гори продемонструвала недоліки традиційного строю, але імперські офіцери не побачили своїх помилок, як і не зробили висновків, орієнтуючись на помилки противника². Унікальність цього бою полягає у тому, що бойові дії фактично проходили лише на одному фланзі, у той час як підрозділи центру та іншого флангу залишались на місці, й це зумовило одразу кілька проблем: по-перше, пасивність цих підрозділів призвела до загибелі флангових підрозділів та резерву; а по-друге, така бездіяльність сусідів заважала виконувати накази³.

Після перемоги під Білою горою імперські війська вирушили на Прагу, де повернули владу імператорові та займались підготовкою до наступних боїв, оскільки політична ситуація ставала все більш напруженою – у селах постійно виникали селянські повстання, у той час як поза межами Імперії відбувалось оформлення антигабсбурзької коаліції.

3. 4. Участь імперських військ у датському та шведському періодах Тридцятирічної війни (1625-1635 рр.).

Після повернення імператором собі володінь у Чехії уряди Данії та Сполучених провінцій починають перемови за ініціативи одного з головних політичних опонентів Фердинанда II – кардинала Рішельє. Під час війни з чехами знов спалахнула війна у Фландрії, цим самим ставши місцем напруги для Данії, Англії, Франції, Сполучених провінцій, Іспанії та Священної Римської імперії.

Оскільки іспанські Габсбурги потребували допомоги у боротьбі з республікою Сполучених провінцій, датський король Крістіан IV намагався

¹ Разин Е. А. История военного искусства... С. 361.

² Денисон Дж. История конницы... С. 248.

³ Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 192.

скористуватись ситуацією, заявивши у 1625 р. претензії на північні князівства Імперії, перед цим отримавши фінансову допомогу від англійців та голландців¹. У відповідь на це Фердинанд II доручив герцогу з Мекленбурга Валленштейну формування військ на кошти контрибуції з чехів, наказ було виконано, і Валленштейн очолив загін у понад 40 тис. чоловік². Коли підготовку було закінчено, війська Тіллі та Валленштейна виступили на Північ, де без перепон у 1626 р. розбили протестантів під Луттером, а облога Стральзунда виявилась більш складною, але ситуацію це не змінило³. Після низки поразок Крістіан IV був вимушений почати мирні перемови, наслідком чого стало укладення у 1629 р. Любецької угоди, згідно з якою датський король відмовлявся від претензій на південне узбережжя Балтійського моря. У цей час іспанські Габсбурги перемагали в Нідерландах, Франція здобула незначну перемогу в Італії, а Річ Посполита та Швеція були зайняті війною, завдяки чому Фердинанд II намагався розвинути свій успіх, у тому ж році видавши Реституційний едикт, згідно з яким католицька Церква могла претендувати на втрачене під час Реформації майно⁴.

Після укладення між Швецією та Річчю Посполитою Альтмарського миру Густав Адольф зміг звільнити власні війська, й після незначного періоду доукомплектування у 1630 р. виступив проти Фердинанда II, заявивши про наміри захистити протестантів⁵. Шведського короля підтримали Франція та раніше нейтральні протестантські князівства, такі як Брандербург та Саксонія, чим створили значну загрозу для імператора. Підтримку Розвідка боєм відбулась під час битви під Стральзундом, коли шведські війська атакували підрозділи Валленштейна, які тримали місто в облозі ще з 1629 р.⁶. На початку наступного року шведи зайняли острів Рюген, тим самим взявши під контроль Стральзундську протоку. На Регенсбурзькому сеймі імператор під тиском

---

¹ Митрофанов П. История Австрии... С. 159.

² Функен Л., Функен Ф. Средние века. Эпоха ренессанса: Пехота - Кавалерия - Артиллерия... С. 257.

³ Разин Е. А. История военного искусства... С. 352

⁴ Денисон Дж. История конницы... С. 251.

⁵ Функен Л., Функен Ф. Средние века. Эпоха ренессанса: Пехота - Кавалерия - Артиллерия... С. 259.

⁶ Шиндлинг А., Циглер В. Кайзеры... С. 423.

Католицької ліги прийняв рішення про відставку Валленштейна, тим самим значно скоротивши своє військо, яке тепер очолював лише Тіллі¹. У цей час війська Густава Адольфа зайняли Вольгаст, Каммін та Штеттин, тим самим взявши під контроль переправи через р. Одер, чим остаточно взяв ініціативу у свої руки: імперські війська майже не мали сил на півночі, а тому нічим не могли відповісти на агресію². 14 грудня 1630 р. пала фортеця Грейфенгаген, тим самим дозволивши шведам підготуватись до продовження наступу у напрямку Ландсбергу та Беєрвальду, чим остаточно мав здобути авторитет протестантів та вимусити нейтральні князівства підтримати шведів³.

Згідно з рішенням Регенсбурзького сейму, війська Фердинанда II у розмірі 30 тис. під командуванням Тіллі виступили назустріч шведам, яких було значно менше⁴. На початку 1631 р. армія протестантів розділилась на п'ять підрозділів та перейшла до глухої оборони у фортецях, тим самим уникаючи дуже потрібного Тіллі генерального бою⁵. Сам Тіллі виступив спочатку до Магдебургу, але далі вирушив на допомогу гарнізону Ландсбергу, який тримали в облозі війська Густава Адольфа, але сподівання на генеральний бій були марними – дізнавшись про наближення імперського війська, шведський король відступив на інший берег Одера⁶. Дізнавшись про це, Тіллі намагався наздогнати війська шведів, але після того, як імперські підрозділи перетнули Одер, виявилось, що протестанти просто відступили вниз по течії, після чого імперці повернулись до Магдебургу та знов взяли той в облогу, в результаті якої місто було спалено, цим викликавши значний протест з боку протестантів⁷. Після цього війська Тіллі виступили на Захід, щоб підкорити бунтівних князів, але ситуація ставала надзвичайно складною, так як армія Густава Адольфа

---

¹ Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 215.

² Разин Е. А. История военного искусства... С. 365.

³ Денисон Дж. История конницы... С. 251.

⁴ Митрофанов П. История Австрии... С. 208.

⁵ Ивонина Л. И., Прокопьев А. Ю. Дипломатия Тридцатилетней войны... С. 67.

⁶ Тараторин В. В. История боевого фехтования... С. 97.

⁷ Винклер П. П. фон. Энциклопедия оружия.. С. 287.

діяла на Сході. Вимушений розділити сили, Тіллі зазнав поразки та уступив Мекленбург шведам¹.

У цей час саксонські війська зустрілись зі шведами біля Торгау, да військовій раді офіцерів було вирішено атакувати Тіллі та остаточно звільнити Північну Німеччину. В результаті обидві армії зайняли позиції під Брейтенфельдом, де 17 вересня відбулась битва. Сили протестантів нараховували біля 34 тис. вояків, у той час як імперські війська ледве перевищували 30 тис. чоловік². Шведські та саксонські війська використовували полкові та батальйонні колони, у той час як Тіллі використовував традиційні терції, які на рівнинній місцевості стали легкими цілями для шведської польової артилерії³. Ворогів розділяла лише р. Лобербах, перетин якої шведами й прийнято вважати початком битви. Не зустрівши опору, після перетину шведи вишукувались у 12 шеренг, щоби розміститись на складній для бою місцевості, після чого наступ почали саксонці, на появу яких імперська артилерія все ж таки зреагувала⁴. Назустріч саксонцям виступила спочатку піхота, а потім і кавалерія – їх контратака виявилась вдалою й саксонці почали відступати, але тут імперці припустились типової помилки, сутність якої полягала в тому, що контратакуючи підрозділи зайнялись збиранням трофеїв, а не продовженням бою⁵. Це призвело до того, що кавалерійський полк Паппенгейма зазнав поразки та значних втрат, завдяки чому шведи змогли зберегти стрій, у той час як війська Тіллі розпалися на три різні групи, які знищувались одна за одною, після чого імперців оточили та розбили⁶. Католики втратили понад 10 тис. чоловік, у той час як протестанти змогли поповнити війська за рахунок полонених найманців, які перейшли на службу до Густава Адольфа⁷.

---

¹ Йоргансен К., Шнайф Ф., Скотт К. Войны и сражения Нового времени... С. 83.

² Разин Е. А. История военного искусства... С. 349.

³ Митрофанов П. История Австрии... С. 145.

⁴ Шиндлинг А., Циглер В. Кайзеры... С. 423.

⁵ Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 219.

⁶ Йоргансен К., Шнайф Ф., Скотт К. Войны и сражения Нового времени... С. 80.

⁷ Тараторин В. В. История боевого фехтования... С. 98.

Головна проблема полягала у тому, що католики мали можливість знищити армію ворога по черзі, але Тіллі спочатку не віддав наказ про атаку під час переправи, а потім не зміг організувати наступ, чим і зумовив свою поразку. Основним фактором, який допоміг протестантам вирвати перемогу, стала якісна підготовка шведських військ та як наслідок високий рівень взаємодії, який дозволив виконувати складні маневри. На відміну від артилерії Тіллі, гармати Густава Адольфа постійно здійснювали прикриття протестантів, але шведський король не залишив резервів, що могло б обернутись поразкою, але Тіллі не зміг реалізувати потенціал.

Після поразки під Лейпцигом війська Тіллі відступили, але у шведів з'явилися нові проблеми у вигляді селянських бунтів та повстань. Проголосивши себе захисником протестантів, Густав Адольф віддавав на пограбунок як і католицькі, так і протестантські міста, а тому населення Німеччини не довіряло шведам, чим підірвали армійські тили, наслідком чого став відступ Густава Адольфа на Північ¹. Перегрупувавшись, протестанти вирушили до центру Католицької ліги – Баварії, де зустрічали незначний опір, а після смерті Тіллі пали Аугсбург та Мюнхен². Війська короля відійшли до Нюрнберга, де Густав Адольф почав перемови з князями, бажаючи поширити свою владу на Західну Німеччину.

Смерть Тіллі та втрата Мюнхену дали можливість імператору повернути Валленштейна з відставки, давши йому повноваження набору та командування усіма військами. Завершивши вербовку та комплектування, католики вирушили у похід на Нюрнберг, де взяли місто в облогу та відрізали Густава Адольфа від усіх своїх тилів. У спробах деблокади король Швеції намагався нав'язати генеральних бій, але імперці окопались у своїх таборах та не відповідали на провокації, лише відбиваючи численні контратаки з боку протестантів. Шведи так і не змогли прорвати блокаду, а тому були вимушені відступити вглиб країни, де стали табором біля Наумбурга, чим намагався захистити Саксонію³.

---

¹ Шиндлинг А., Циглер В. Кайзеры... С. 427.

² Прокопьев А. Ю. Германия в эпоху религиозного раскола 1555-1648... С. 249.

³ Денисон Дж. История конницы... С. 256.

Дізнавшись про це, Валленштейн відправив вперед авангард Паппенгейма, а сам став біля м. Люцен, де одразу віддав наказ зводити укріплення¹. Сталось так, що авангард не зміг затримати протестантів, а тому вже 16 листопада зустрілись основні війська у дорозі на Лейпциг між двома річками. І протестанти, і католики зустріли ворога типовими для себе бойовими порядками: шведська армія складала 15 тис. чоловік та являла собою шеренги мушкетерів між розгорнутими ескадронами кавалерії; імперські ж війська були приблизно такими ж за чисельністю, але вишукувались у бригадні колони. Г. Дельбрюк зазначає, що Валленштейн використав схожий на шведський розгорнутий стрій, але ця гіпотеза не знайшла підтримки; точно відомо лише те, що у строї залишили місце для авангарду Паппенгейма, на повернення якого очікували².

Намагаючись реалізувати потенціал власної артилерії, Густав Адольф з самого ранку почав артпідготовку, але через туман та виявилась ну дуже ефективною³. Зустрівшись на самій дорозі до Лейпцигу, війська почали обстріл один одного з різних боків дороги, а коли шведські роти перетнули р. Мюльграбен, Валленштейн наказав підпалити Люцен та забезпечити власній артилерії перевагу на переправах⁴. З метою послабити ворожий обстріл, кавалерія Густава Адольфа почала наступ на імперські батареї, але через значний туман цей наказ було виконано не в повній мірі, тим не менш, захоплені гармати почали використовувати проти католиків. В цей час фланговим маневром кавалерія Ізолані перетнула р. Флоесграбен та захопила обоз шведів, чим викликала на себе атаку резерву, після чого була розсіяна⁵. Залишившись без підтримки кавалерії, обидві армії зійшлись у бою піхоти в умовах артилерійського вогню, внаслідок чого католицькі терції перейшли у контратаку, відвоювавши рубежі початку бою⁶. Під час контратаки зник сам

---

¹ Йоргансен К., Шнайф Ф., Скотт К. Войны и сражения Нового времени... С. 83.

² Разин Е. А. История военного искусства... С. 349.

³ Винклер П. П. фон. Энциклопедия оружия.. С. 285.

⁴ Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 221.

⁵ Разин Е. А. История военного искусства... С. 356.

⁶ Шиндлинг А., Циглер В. Кайзеры... С. 435.

Густав Адольф, тому командування перейшло до герцога Бернгарда, який наполягав на необхідності почати другий загальний наступ усіма силами, що й було зроблено: кавалерія захопила залишки імперської артилерії, а піхота вимусила ворога відступити за Гальберг¹. У цей момент на полі бою з'явився підрозділ Паппенгейма, на який так розраховував Валленштейн, й тепер імперська кіннота почала другий контрнаступ на флангах, внаслідок чого правий фланг шведів зазнав значних втрат, а щоб не втратити повний контроль над ситуацією, новий шведський головнокомандувач особисто очолив наступ кавалерії на імперську, під час бою з якою було вбито самого Паппенгейма, чим католиків фактично залишивши без офіцерів². Виявившись неспроможною дати відсіч останнім атакам, імперська армія відступила до Лейпцигу.

Після бою шведи дізнались про загибель свого короля, й взагалі однією з причин успіху шведів стало те, що вони швидко прийняли нового головнокомандуючого в умовах бою, у той час як імперські війська одразу почали відступати, коли дізнались про загибель Паппенгейма. Армія Валленштейна виявилась нездатною захистити спочатку свою артилерію, а далі й кавалерію, в результаті опинившись у якості легких цілей для шведських канонірів та драгунів, які без перешкод обстрілювали залишки піхоти.

Тим не менш, де-факто битва при Люцені стала перемогою сил Габсбургів, тому що без свого короля шведи більше не вели активних дій. У 1634 р. імператор звільнив Валленштейна з посади головнокомандувача, підозрюючи його у зраді на користь протестантів, й незабаром після звільнення Валленштейна було вбито³. Залишившись без головнокомандувачів, армії більше не вели бої стратегічного рівня, якщо не вважати поразки шведів під Нердлінгеном, після якої протестантські князі висловили готовність до мирних перемов з імператором⁴.

---

¹ Алексеев В. М. Тридцатилетняя война... С. 237.

² Ивонина Л. И., Прокопьев А. Ю. Дипломатия Тридцатилетней войны... С. 74.

³ Алексеев В. М. Тридцатилетняя война... С. 245.

⁴ Дельбрюк Г. История военного искусства... Т. 4. С. 224.

Отже, якщо під час датського періоду війни імперські сили змогли швидко дати відсіч ворогу, то після оголошення війни з боку Швеції ситуація змінилась: армії імператора та Католицької ліги одразу втратили ініціативу та зазнавали численних поразок, цим самим понесли значні втрати, а основні пункти забезпечення та військові табори виявились знищеними. Важкою втратою стало падіння Мюнхену як своєрідної столиці Католицької ліги, а після смерті Тіллі та Валленштейна імперське військо переживало гостру кризу командування, тому боєздатність армії була сумнівною. Тим не менш, католикам вдалось майже знищити шведський контингент, а через смерть короля шведи опинились в такій самій ситуації, позбавлені командувача, пунктів забезпечення та основних фортець.

3. 5. Участь імперських військ у завершальному періоді Тридцятирічної війни (1635-1648 рр.).

Після загибелі короля Густава Адольфа та наміру протестантських князів розпочати мирні перемови з імператором кардинал Рішельє ініціював перемови з представниками антигабсбурзьких сил як в Імперії, так і поза її межами¹. Таким чином у 1635 р. війну Священній Римській імперії оголосили ще Франція, Венеція, Савойя та Мантуя, почались активні бойові дії з боку республіки Сполучених провінцій. Цим самим війна вийшла за межі кордонів Імперії, окрім Німеччини бої відбувались ще в Італії та Нідерландах. Намагаючись повернути стратегічну ініціативу, шведи отримали тактичну перемогу під Брейтенфельдом, після чого обидві армії відійшли на переформування².

До початку 40-х рр. як війська Габсбургів, так й їх ворогів переважно лише копили сили, що дало можливість у 1643 р. почати кампанію у Фландрії силами іспанців. У травні війська Меласа чисельністю у 28 тис. чоловік взяла в облогу фортецю Рокруа, чим одразу спровокували французів на дії у відповідь³.

---

¹ Новицкий В. Ф. История военного искусства... С. 231.

² Алексеев В. М. Тридцатилетняя война... С. 287.

³ Новицкий В. Ф. История военного искусства... С. 233.

З наміром зняти облогу з фортеці, французи швидко організували декілька армій чисельністю у 25 тис. вояків та вирушили у напрямку Рокруа, де 17 травня зустрілись з військами Габсбургів¹. Стрій французів являв собою дві лінії піхоти, перед якими стала артилерія, а попереду на флангах було розміщено легку кавалерію, яка раніше пограбувала обоз католицької армії². Самі ж католики також виставили дві лінії, але на відміну від французів, стрій являв собою п'ять великих терцій без резерву, а всі 18 гармат стали в одному місці між терціями, частково прикриті кавалерією³. Через лісисту місцевість масштабне використання кавалерії було маловірогідним, тому Мелас організував засідку та розпочав обстріл з метою вимусити французів піти на штурм, що й було зроблено, але невдало⁴. Після провалу першого наступу кавалерійський загін маршала Л'Опіталя залишив позиції та виступів в обхід позицій іспанців, намагаючись прийти на допомогу гарнізону Рокруа, але через швидку реакцію кавалерії Габсбургів ця ініціатива провалилась, після чого війська розійшлись⁵.

18 травня французький головнокомандувач Конде дізнався від дезертира про засідку іспанських мушкетерів у лісі, а тому вночі французька армія раптово почала наступ, у ході якого розбила неготових до бою мушкетерів та кавалеристів, які вирушили на допомогу⁶. Дізнавшись про початок бою, ескадрони Ізембурга почали атаку на іншому флангу, де легко розбили французів, які не очікували атаки, в результаті чого іспанські кавалеристи почали переслідування, знищивши французьку батарею та розсіявши частину мушкетерів центрального полку⁷. Л'Опіталь особисто очолив атаку, але не зміг виправити ситуацію: французька піхота вже знаходилась під обстрілом ворожої артилерії, у той час як артилерія французів нічим не могла відповісти⁸. В таких умовах італійська терція контратакувала французькі порядки, розсіявши піхоту

¹ Бехайм В. Энциклопедия оружия... С. 315.

² Новицкий В. Ф. История военного искусства... С. 235.

³ Йоргансен К., Шнайд Ф., Скотт К. Войны и сражения Нового времени... С. 86.

⁴ Семченко Я С. Тридцатилетняя война 1618 - 1648 гг... С. 72.

⁵ Там же. С. 73.

⁶ Новицкий В. Ф. История военного искусства... С. 235.

⁷ Новицкий В. Ф. История военного искусства... С. 237.

⁸ Веджвуд С. В. Тридцатилетняя война... С. 468.

та давши відсіч атакам кавалерії, внаслідок чого було поранено командувача Л'Опіталя, що мало б фатальні наслідки для бою, якби не французькі кавалерійські підрозділи, що почали атаку у тил позицій військ Габсбургів¹. Французів зустріла остання іспанська терція, оскільки як і кавалерію, і піхоту вже було розсіяно. Навіть з підтримкою артилерії знищення останньої терції стало питанням часу: відбивши ще кілька атак, іспанці були атаковані з усіх сторін, що відбити було вже неможливо.

Перемогу французам у значній мірі вдалось здобути завдяки ініціативі Конде, який почав наступ на фланги іспанської армії, після чого зміг вийти на тили ворога та деблокувати гарнізон Рокруа, тим самим переманеврувавши маломобільні терції. Досвід битви при Рокруа яскраво продемонстрував вразливі місця класичних терцій, цим сам спростувавши мій про їх непереможність.

Після поразки при Рокруа армія Габсбургів зазнала значних втрат та втратила стратегічну ініціативу, цим самим виявившись неспроможною до ведення бойових дій. Протестанти закріпили успіх перемогами в Італії, Нідерландах, Данії; а після знищення імперської армії під Янковицею у 1645 р. Габсбурги остаточно втратили усі війська, тим самим взявши вимушену паузу у боях.

Фінальним актом Тридцятирічної війни стала кампанія 1648 р., де і французи, і протестанти, і Габсбурги збирали сили для фінального генерального бою, який мав вирішити долю усієї Європи. Французька армія Тюренна вирушила зі Страсбурга до Франконії, де мала відбутись зустріч з залишками шведської армії, звідки союзники вирушили б до Богемії, але після переходу через Рейн сили розділились: французи продовжили наступ через Франконію, у той час як шведи поповнили сили у Верхньому Пфальці, але в результаті союзники знов зустрілись у Вюртемберга². Армія Священної Римської імперії, яка складалась з імператорських та баварських підрозділів,

---

¹ Ефимов С. В., Рымша С. С. Оружие Западной Европы XV-XVII вв... С. 84.

² Ефимов С. В., Рымша С. С. Оружие Западной Европы XV-XVII вв... С. 86.

постійно уникала бою, аж доки не окопалась Цусмургаузені, де було створено військовий табір, але не так і не змогли створити укріплення. Крім того, імперські війська не змогли забезпечити потрібний рівень охорони самого табору, тому не помітили вчасно війська французів та шведів, що опинились поблизу¹. Дізнавшись про появу ворога, імперці почали відступати з табору через Аугсбург, але відступити не вдалось, та 17 травня відбувся новий бій.

Вранці французька кавалерія атакувала обоз та легко відбила усі контратаки імперців, тим самим не залишивши імперцям іншого вибору, окрім як дати бій. Відбивши наступ авангарду французів, імперські війська продовжили відступати до Баварії, один за одним залишаючи міста Імперії на милість ворогів, які взяли ще раз взяли Мюнхен². Через те, що французи та шведи вже не могли контролювати свої комунікації, а імперські війська відбивали усі атаки, але самі до наступу не переходили, баварський похід було закінчено без генерального бою: війська Імперії змогли захистити столицю, а французи та шведи просто не могли продовжувати наступ в таких умовах. Залишившись без комунікацій, союзники здійснювали забезпечення за рахунок німецьких міст, чим не могли здобути підтримку місцевого населення без залежності від його релігійних поглядів.

Зрозумівши, що Відню нічого не загрожує, імператор Фердинанд III погодився почати мирні перемови. Втрати усіх сторін демонстрували неможливість продовження будь-яких масштабних бойових дій, а тому представники антигабсбурзьких сил погодились на мир. Внаслідок цих подій у 1648 р. було укладено дві угоди: Мюнстерську та Оснабрюкську. Згідно з умовами миру, Швеція залишала контроль над о. Рюген та більшою частиною Померанії; Франція ж отримувала Ельзас, Мец та Верден³. Незважаючи на те, що іспанські Габсбурги продовжували боротьбу, імператор Фердинанд III визнавав незалежність Швейцарської конфедерації та Сполучених провінцій⁴.

---

¹ Веджвуд С. В. Тридцатилетня війна... С. 471.

² Митрофанов П. История Австрии... С. 128.

³ Алексеев В. М. Тридцатилетня війна... С. 326.

⁴ Семченко Я С. Тридцатилетня війна 1618 - 1648 гг... С. 74.

Релігійне питання мало бути вирішене визнанням кальвіністів у якості легальної конфесії, а акт про Реституцію було скасовано¹.

Що стосується загальних підсумків Тридцятирічної війни, то її головним наслідком для Священної Римської імперії стало розширення повноважень князів, які все менше залежали від імператора у межах Вестфальської системи. Австрійські та іспанські Габсбурги втратили свої позиції, що призвело до посилення Франції. Що стосується суто військових висновків, то від тимчасових підрозділів найманців починають формуватись регулярні армії, які вже мали національний характер, як це було у Швеції чи Франції. Створення такої армії зумовило розвиток державних інститутів, введення особливих податків та ін. З поразкою Габсбургів у Тридцятирічній війні закінчилась доба непереможних терцій, тепер на перший план все частіше виходила артилерія та мушкетери, які найкраще зможуть себе проявити у шеренгах, а не колонах, тим самим зробивши незворотнім перехід до нової тактики – лінійної.

---

¹ Веджвуд С. В. Тридцатилетняя война... С. 485.

ВИСНОВКИ

Аналізуючи стан збройних сил Священної Римської імперії наприкінці XV ст. ми можемо вести мову не про постійне регулярне військо країни у сучасному розумінні цього слова, а лише про тих військових професіоналів-найманців, які знаходились на службі імператора та лояльних йому князів, тим самим роблячи цю армію скоріш приватною, ніж національною. Імператор Максиміліан I отримав у додаток до власного війська залишки армії Карла Сміливого, тому не дивно, що бургундські підрозділи активно використовувались у війнах, а бургундська артилерія стала ядром імперської армії під час Першої Італійської війни.

Водночас, при створенні ландскнехтів імператор спирався на досвід не стільки бургундців, скільки швейцарців, які залишались серйозним противником. Спроби реформувати кінноту за французьким зразком ні до чого не призвели, оскільки без стабільної економічної бази, на створення якої за допомогою централізації були спрямовані імперські реформи, армія належним чином діяти не могла. Імперсько-іспанські війська змогли підготувати піхоту та артилерію високої якості, тоді як із кавалерією виникли значні труднощі. Однією з причин цього була існуюча у Франції того часу традиція служби дворянства у жандармерії, у той час як в імперії раніше не існувало централізованої системи підготовки важкої кінноти, що значно зменшувало її можливості на полі бою. Результат пройшов перевірку на практиці, оскільки війська імператора перемагали як і французів, так і своїх вчителів швейцарців, постійно загартовуючись під час наступних війн.

Ситуація змінилась після смерті Максиміліана I та обрання імператором Карла V, коли відбулось одразу декілька трансформацій. З одного боку, об'єднавши сили Іспанії та Священної Римської імперії, завдяки імператорові підрозділи мали можливість постійно взаємодіяти та обмінюватись досвідом, внаслідок чого імперські війська почали використовувати непереможні тоді терції. Саме ефективність швейцарської, імперської та іспанської піхоти призвела до того, що монархи все більше надають перевагу масовим

підрозділам піхоти, а важка кавалерія лицарського типу поступово відходить на другий план. Досвід Першої італійської війни продемонстрував, що піхота з піками та аркебузами є універсальним підрозділом, здатним боротися як проти піхоти, так і проти кавалерії. З другого боку, саме під час правління Карла V в Імперії постійно відбувались повстання та бунти, а з початком активної фази Реформації імперські війська зазнавали перебоїв з постачанням та постійно відволікались від боротьби з зовнішнім ворогом на боротьбу з демонстрантами, селянськими та лицарськими повстанцями, військами протестантських князів, що негативно відображувалось на веденні боїв.

Що стосується військових наслідків, то за правління Карла V армія значно змінилась: починаючи з 1560-х років, аркебуза поступово змінюється на мушкет. Такі підрозділи утворювали вели стрільбу спереду або на флангах строю. Пікінери остаточно перестають бути піхотою для наступу, а слугують лише для прикриття власних стрільців. Окрім зброї, бойове спорядження солдатів було представлено легким шоломом та кірасою для пікінерів, стрільці ж зазвичай не мали жодного захисту, аналогічно до військ Імперії.

Наприкінці XVI ст. та на початку XVII ст. армія Священної Римської імперії все більше орієнтується на іспанський досвід, нехтуючи реформами у Франції та Швеції як головними політичними опонентами. Загострення релігійної та економічної кризи відволікали правителів від реформ армії. Як наслідок імперські війська починають відставати від армій ворогів, що й можемо побачити під час битв Тридцятирічної війни. Якщо у першій фазі війни імперським військам протистояли погано оснащені підрозділи найманців чеського дворянства, які не вміли воювати та припускались значної кількості як тактичних, так і стратегічних помилок, то вже у другому періоді війни імперські війська зустрілись з більш серйозним ворогом. Частково імперське військо воювало саме з собою, тому що командування здійснювалось не тільки з боку імператора, але й з боку представників дворянства Католицької ліги, яке вимусило імператора під час війни звільнити з посади одного з найкращих полководців війни – Альбрехта Валленштейна. Авторитету Тіллі було

недостатньо для того, щоб вмовити протестантів у власній армії не переходити до ворога, у той час як проти всевладдя католиків повставали нові князівства. Незважаючи на це, імперське військо гарно проявило себе й під час другого періоду війни, де війська короля Данії було розбито.

Головні складнощі для імперського війська почались після проголошення війни з боку Швеції та нейтральних раніше князівств, які за фінансової підтримки Франції змогли легко взяти під контроль Північну Німеччину, під час боїв за яку Тіллі не зміг реалізувати перевагу у чисельності. Водночас реформи Густава Адольфа довели свою доцільність, тому що утворення спеціальних підрозділів полкової артилерії, які в свою чергу формувались на базі легкої та важкої артилерії. Завдяки винайденню засобів горизонтального прицілювання артилерія ставала значно потужнішою зброєю, а легка артилерія ще й могла бути змонтована на лафеті та пересуватись по полю бою. На відміну від шведів, війська Габсбургів шикувались у глибокі каре, а тому не могли реалізувати свій потенціал у стрільбі, в той час як самі зазнавали значних втрат від вогню мушкетів та артилерії. Події на Півночі значним чином вплинули на хід війни на інших фронтах, оскільки король Густав Адольф постійно залишав боєздатне ядро своєї армії, а імперці були вимушені послаблювати сили заради створення гарнізонів для забезпечення тилу.

Після смерті Тіллі та поразок не тільки на Півночі, а й на Півдні Німеччини, імператор зміг поновити на посаді Валленштейна, але врятувати становище на фронті це вже не могло. Значним чином на хід війни вплинула смерть короля Густава Адольфа, чим фактично імперська армія здобула стратегічну перемогу, але після оголошення війни з боку Франції та її союзників війська Габсбургів вже не мали достатньо сил для вирішення нових проблем. Після битви при Рокруа іспанські сили відступають з Нідерландів, тим самим відкривши французам можливість підтримати шведські війська, які діяли на Півночі Німеччини. Смерть короля Швеції, імператора Фердинанда II, кардинала Рішельє та низки старших офіцерів вимусили ворогів взяти паузу у

боях, але війська імператора Фердинанда III та баварських князів вже не могли відвоювати втрачені території.

Після невдалої для Габсбургів кампанії 1648 р. було укладено Вестфальський мир, що став основою нової політичної системи у Європі, яка закріпила роздробленість Імперії: визнавалися незалежність Швейцарської конфедерації та Сполучених провінцій, Франція та Швеція отримали нові території та стали гарантами захисту протестантських князів. Після такої важкої поразки як і іспанські, так і австрійські Габсбурги оговтатись так і не змогли, поступово втративши провідні політичні позиції у Європі на користь Франції, Швеції та Англії.

Разом з цим відбувся перехід від тимчасових підрозділів найманців до спочатку гвардійської, а потім і повністю регулярні національні армії, що в першу чергу стосується Швеції та Франції. З поразкою Габсбургів у Тридцятирічній війні військові відходять від використання терцій, спираючись на досвід реформ Густава Адольфа, де ставка була зроблена на полкові артилерійські підрозділи та мушкетерів. Масове використання останніх зумовило перехід від глибоких колон до атакуючих шеренг, чим розпочалося оформлення лінійної тактики.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРИ

Джерела

1. Гейльброннская программа / Публ. и пер. Ермолаева В. А. // Ермолаев В. А. Гейльброннская программа. Саратов, 1986. С. 76-85.
2. Гуттен Ульрих фон. Диалоги. Публицистика. Письма. М., 1959. 465 с.
3. Документы по истории внешней политики Франции. 1547–1548. М.-Л., 1963. 394 с.
4. Коммин Ф. де. Мемуары. М.: Наука, 1986. 495 с.
5. Лютер М. 95 тезисов. СПб.: Герменевт, 1996 г. 64 с.
6. Лютер М. Большой Катехизис / пер. с нем. Ю. А. Голубкина // Лютер М. Жить и возвещать дела Господни. Х.: Майдан, 2001. С. 57–262.
7. Лютер М. Малый Катехизис / пер. с нем. Ю. А. Голубкина // Лютер М. Жить и возвещать дела Господни. Х.: Майдан, 2001. С. 15–56.
8. Лютер М. Могут ли воины обрести царство небесное / пер. с нем. Ю. А. Голубкина // Лютер М. Время молчания прошло: Избранные произведения 1520–1526 гг. Х.: Око, 1994. С. 181–224.
9. Лютер М. О рабстве воли / М. Лютер; пер. с лат. Ю. М. Каган // Эразм Роттердамский. Философские произведения. М.: Наука, 1986. С. 290–545.
10. Лютер М. О светской власти. В какой мере ей следует повиноваться / пер. с нем. Ю. А. Голубкина // Лютер М. Время молчания прошло: Избранные произведения 1520–1526 гг. Х.: Око, 1994. С. 113–145.
11. Лютер М. Проповедь о том, что нужно посылать детей в школу / пер. с нем. // Мартин Лютер – реформатор, проповедник и педагог. М.: Изд. РОУ, 1996. С. 118–154.
12. Лютер М. Шмалькальденские статьи / пер. с нем. Ю. А. Голубкина // Лютер М. Жить и возвещать Дела Господни. Х.: Майдан, 2001. С. 283–334.
13. Меланхтон Ф. Аугсбургское вероисповедание. Эрланген: Мартин Лютер, 1988. С. 32–145.

14. Мюнцер Т. Пражское воззвание. Письма // Средние века. Вып. 52. 1989. С. 333-335.
15. Эразм Роттердамский. Оружие христианского воина. Х.: Литера нова, 2017. 362 с.
16. Augsburger Religionsfrieden. Augsburg, 1555. URL: https://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/portal/Internet/finde/langDatensatz.php?urlID=739&url_tabelle=tab_quelle (дата звернення: 12.01.2021)
17. Die Westfälischen Friedensverträge vom 24. Oktober 1648. <http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/index.html> (дата звернення: 12.01.2021)
18. Aventinus Johannes. Baierische Chronik / Hrsg. von Georg Leidinger. Munchen: Diederichs, 1988. 264 s.
19. Luther Martin. An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung // EA. Bd 21. S. 274-360.
20. Johann Jacobi von Wallhausen. Ritterkunst. 1616. URL: https://books.google.com.ua/books?id=MNNBAAAACAAJ&pg=PP16&lpg=PP16&dq=ritterkunst&source=bl&ots=JTV7ADfTxS&sig=ACfU3U2FO-UBNTvGJp4i8YSxa3HWaVyOQA&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwjlgLqszp_pAhXCxcQBHa95BGMQ6AEwEnoECAkQAQ#v=onepage&q=ritterkunst&f=false (дата звернення: 03.02.2021)
21. Johann Jacobi von Wallhausen Kriegskunst zu Fuss. Oppenheim. 1615. URL: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10872386_00001.html (дата звернення: 21.09.2020)
22. Johann Jacobi von Wallhausen Kriegskunst zu Pferd. Franckfurt a. M. 1616. URL: https://reader.digitale-sammlungen.de//de/fs1/object/display/bsb10872387_00004.html (дата звернення: 21.09.2020)
23. Johann Jacobi von Wallhausen. Camera militaris oder Kriegskunst-Schatzkammer. Franckfurt a. M. 1621. URL:

https://reader.digitale-sammlungen.de//de/fs1/object/display/bsb11059995_00005.html

(дата звернення: 02.02.2020)

24. Johann Jacobi von Wallhausen. Corpus militare, darin das heutige Kriegswesen begriffen ist. 1625. URL:

<https://books.google.com.ua/books?id=XeVVAAAACAAJ&pg=PA86&lpg=PA86&dq=Corpus+militare,+darin+das+heutige+Kriegswesen+begriffen+ist&source=bl&ots=y7BU5e->

[cD6&sig=ACfU3U1T99Cdt31YU7KKoLmIppu1Vp6mvw&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwi9t6Sv05_pAhVJxMQBHY6VBq0Q6AEwAnoECAgQAQ#v=onepage&q=Corpus%20militare%2C%20darin%20das%20heutige%20Kriegswesen%20begriffen%20ist&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=XeVVAAAACAAJ&pg=PA86&lpg=PA86&dq=Corpus+militare,+darin+das+heutige+Kriegswesen+begriffen+ist&source=bl&ots=y7BU5e-cD6&sig=ACfU3U1T99Cdt31YU7KKoLmIppu1Vp6mvw&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwi9t6Sv05_pAhVJxMQBHY6VBq0Q6AEwAnoECAgQAQ#v=onepage&q=Corpus%20militare%2C%20darin%20das%20heutige%20Kriegswesen%20begriffen%20ist&f=false) (дата звернення: 20.02.2021)

25. Der Vertragstext der Protestantischen Union von Auhausen vom 14. Mai 1608.

URL: http://www.kloster-auhausen.de/d_union_gesch_1608.html

(дата звернення: 03.03.2021)

Література

26. Алексеев В. М. Тридцатилетняя война. Л.: Учпедгиз, 1961. 184 с.
27. Бехайм В. Энциклопедия оружия (Руководство по оружиеведению. Оружейное дело в его историческом развитии от начала средних веков до конца XVIII в.) СПб.: Санкт-Петербург Оркестр, 1995. 577 с.
28. Бецольд Ф. фон. История Реформации: В 2 т. СПб.: Изд. Л. Ф. Пантелеева, 1900. Т. 2. 390 с.
29. Веджвуд С. В. Тридцатилетняя война. М.: АСТ, 2013. 543 с.
30. Винклер П. П. фон. Энциклопедия оружия с древнейших времен до начала XIX века. СПб.: Ленинградское изд-во, 2009. 432 с.
31. Грeппи Э. Личная уголовная ответственность в международном праве: эволюция понятия // Международный журнал Красного Креста. 1999. № 833. С. 203–230.

32. Грессинг З. Максимилиан I. М.: АСТ, 2005 г. 336 с.
33. Григорьян Ю. М. К вопросу об уровне экономики, о характере Реформации и Крестьянской войны в Германии // Вопросы истории. 1958. № 1. С. 123–139.
34. Гусарова Т. П. Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время. М.: КДУ, 2011. 600 с.
35. Давыдов А. Г. и др. Воинские традиции швейцарского Средневековья. Нижний Новгород: Поволжье, 2013. 312 с.
36. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории. СПб.: Наука, 2001. Т. 4. Новое время. 368 с.
37. Денисон Д. Т. История кавалерии. М.: Центрполиграф, 2014. 516 с.
38. Дятлов В. О. «В ім'я Бога і загального добра». Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація. Чернігів: Сіверянська думка, 1997. 351 с.
39. Дятлов В. О. Реформи і Реформація в Німеччині (XV–XVI століття). Чернігів, 2010. 223 с.
40. Ефимов С. В., Рымша С. С. Оружие Западной Европы XV—XVII вв. Т. 1. Доспехи, клинковое оружие, оружие на древках. СПб.: Атлант, 2009. 400 с.
41. Жарков С. Рыцарская конница в бою. М.: Яуза, 2008. 448 с.
42. Жарков С. Средневековая пехота в бою. М.: Яуза, 2008. 440 с.
43. Збаражский К. О состоянии Оттоманской империи и ее войска. М.: Наука. 1984. 215 с.
44. Зикен Б. Кайзер Фердинанд I. Ростов-на-Дону: Тональ, 1997 г. 135 с.
45. Ивонин Ю. Е. Мориц Саксонский и загадки его политики // Императоры, короли, министры. Политические портреты XVI века. Исторические очерки. Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994. С. 116–128.
46. Иволина Л. И., Прокопьев А. Ю. Дипломатия Тридцатилетней войны. Смоленск. Изд-во СГУ, 1996. 89 с.
47. Йоргансен К., Шнайд Ф., Скотт К. Войны и сражения Нового времени 1500-1763 гг. М.: Эксмо, 2006. 132 с.

48. Калмыков В. С. Герцог Бургундии Карл Смелый как военный организатор и полководец. М.: Вестник МГУ. С. 53-63.
49. Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства. Сретенск: МЦИФИ, 2000. 360 с.
50. Кареев Н.И, История Западной Европы в Новое время (в 7 томах). Т.2. СПб.: Типография И. А. Ефрона, 1892. 620 с.
51. Каріков С. А. Конфесійна боротьба в Німеччині у 1546–1555 рр.: політичний аспект // Древности. 2010. Харків, 2010. Вып. 9. С. 85–93.
52. Каріков С. А. Лютеранська конфесіоналізація в Саксонії в 1525–1580 рр. Х.: НУЦЗУ, 2018. 251 с.
53. Каріков С. А. Політична діяльність курфюрста Моріца Саксонського в 1547-1553 рр. у контексті лютеранської конфесіоналізації // Український історичний збірник. 2015. Вип. 18. С. 52–63.
54. Келли Ф., Швабе Р. История костюма и доспехов. От крестоносцев до придворных щеголей. М.: Центрполиграф, 2007. 304 с.
55. Колесницкий Н. Ф. «Священная Римская империя»: притязания и действительность. М.: Наука, 1977. 200 с.
56. Котляров П. М. Про право на збройний опір: теологія та внутрішня дипломатія Філіпа Меланхтона // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2016. – Вип. 130. – С. 39 - 42.
57. Котляров П. М. Філіп Меланхтон та його внесок у справу реформування медичної освіти в лютеранських університетах Німеччини // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. 2006. Вип. 34. С. 65–69.
58. Лексин И. В. Территориальное устройство Германского королевства и Священной Римской империи // Российский юридический журнал. 2009. № 1. С. 37–51.
59. Лурье З. А. Конфессиональные аспекты гуманизма в 1520–1530-е гг. // Проблемы социальной истории и культуры средних веков и раннего нового времени. 2014. № 11. С. 42–65.

60. Майер В. Е. Крестьянство Германии в эпоху позднего феодализма. М.: Высшая школа, 1985. 193 с.
61. Майорова Е. И. Вокруг трона Медичи. М.: Вече, 2019. 288 с.
62. Меринг Ф. История войн и военного искусства. СПб.: Полигон, 2000. 526 с.
63. Николле Д. Янычары. М.: АСТ, 2004. 72 с.
64. Новицкий В. Ф. История военного искусства. Т. 5. СПб.: тип. т-ва И. Д. Сытина. 1912. 480 с.
65. Новоселов В. Р. Обычай войны XVI в. И мотивация наемных солдат. М.: ГИКМЗ, 2002. 113 с.
66. Норвич Д. История Венецианской республики. М.: АСТ, 2009. 198 с.
67. Окшотт Э. Оружие и воинские доспехи Европы. С древнейших времен до конца Средневековья. М.: Центрполиграф, 2009. 704 с.
68. Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV – XVI вв. М.: Наука, 1984. 302 с.
69. Прокопьев А. Ю. Иоганн Георг I курфюрст Саксонии (1585 – 1656). Власть и элита в конфессиональной Германии.- СПб, Издательство СПбГУ, 2011. 829 с.
70. Прокопьев А. Ю. Германия в эпоху религиозного раскола 1555-1648. СПб. Гуманитарная академия, 2002. 384 с.
71. Разин Е. А. История военного искусства, в 3-х т. Т. 3. СПб. Полигон, 1999. 734 с.
72. Рюстов Ф. Войны и сражения. СПб.: Изд-во типографии В. П. Воленса, 1876. 343 с.
73. Семченко Я С. Тридцатилетняя война 1618 - 1648 гг. М.: Рейтар, 2009. 136 с.
74. Смирин М. М. Народная реформация Томаса Мюнцера и Великая крестьянская война. М. Изд-во АН СССР, 1955. 532 с.
75. Смирин М. М. Эразм Роттердамский и реформационное движение в Германии: Очерки из истории гуманистической и реформационной мысли. М.: Наука, 1978. 236 с.

76. Стариченок В. В. Развитие военного искусства швейцарской армии на рубеже средневековья и Нового времени. Минск: БГПУ, 2012. С. 33-36.
77. Сулимов С. И., Арапов А. В. Роль элиты в обществе: аристократ, буржуа, священник. Тамбов: Грамота, 2015. № 3 (53): в 3-х ч. Ч. II. С. 175–179.
78. Тараторин В. В. История боевого фехтования. Минск: Харвест, 1998. 384 с.
79. Функен Л., Функен Ф. Энциклопедия вооружения и военного костюма. Средние века. М.: Астрель, АСТ, 2002. 151 с.
80. Функен Л., Функен Ф. Средние века. Эпоха ренессанса: Пехота - Кавалерия - Артиллерия. М.: Астрель, 2004. 146 с.
81. Функен Ф., Функен Л. Средние века. VIII-XV века: Доспехи и вооружение. М.: Астрель, 2004. 148 с.
82. Хогг О. Эволюция оружия. От каменной дубинки до гаубицы. М.: Центрполиграф, 2008. 121 с.
83. Циммерман В. История крестьянской войны в Германии (по летописям и рассказам очевидцев). М.: Соцэкгиз, 1937. 381 с.
84. Шиндлинг А., Циглер В. Кайзеры. Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. 640 с.
85. Шлоссер Ф. Всемирная история. Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа. Т. 5. 1871. 743 с.
86. Штекли А. Э. Реформация и Крестьянская война в Германии // Всемирная история. Т. 3. От Средневековья к Новому времени (конец XV – первая половина XVII в.). М., 1993. 364 с.
87. Штекли А. Э. Томас Мюнцер. М.: Госполитиздат, 1961. 320 с.
88. Энгельс Ф. Горная война прежде и теперь. М.: Госполитиздат, 1958. 32 с.
89. Энгельс Ф. Крестьянская война в Германии. М.: Госполитиздат, 1952. 184 с.
90. Baumann R. Landsknechte. Ihre Geschichte und Kultur vom späten Mittelalter bis zum Dreissigjährigen Krieg. München; Verlag C. H. Beck, 1994. 288 S.
91. Brandi K. Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1959. 562 S.
92. Breunner J. Kriegsvölker im Zeitalter der Landsknechte. München, Nadel und Faden Press, 2013. 158 S.

93. Esposito G. Renaissance Armies in Italy 1450–1550. London, Ospray publishing, 2020. 58 p.
94. Richards J. Landsknecht Soldier 1486-1560. London, Ospray publishing, 2002. 56 p.
95. Wiesflecker H. Maximilian I. Wien und München: 1971. 378 S.

РЕЗЮМЕ

Виконав студент Гурко Володимир Олександрович. Тема: «Еволюція збройних сил Священної Римської імперії кінця XV – середини XVII ст.»

Обсяг роботи складає 78 сторінок. Робота представлена такими компонентами, як: вступ, три розділи, висновки, список джерел та літератури. У вступі розглянуто актуальність теми, територіальні та хронологічні межі, визначено мету і завдання; представлено огляд джерел й історіографії за темою.

Об'єктом дослідження є збройні сили Священної Римської імперії.

Предметом дослідження є еволюція армії Священної Римської імперії.

Мета роботи: з'ясувати специфіку розвитку армії Священної Римської імперії у період релігійних війн.

В результаті роботи було виконано наступні **завдання**:

1. Проаналізувати перебіг бойових дій у війнах, де брала участь армія Священної Римської імперії
2. Визначити вплив швейцарської армійської системи на війська Священної Римської імперії.
3. Виділити окремі етапи еволюції збройних сил Священної Римської імперії.

SUMMARY

Performed by student Hurko Volodymyr. Theme: "The evolution of the armed forces of the Holy Roman Empire in the late XV - mid XVII centuries."

The volume of the work is 78 pages. The work is presented by such components as: introduction, three sections, conclusions, list of sources and literature. The introduction considers the relevance of the topic, territorial and chronological boundaries, defines the purpose and objectives; an overview of sources and historiography on the topic is presented.

The object of study is the armed forces of the Holy Roman Empire.

The subject of research is the evolution of the army of the Holy Roman Empire.

Purpose: to determine the specifics of the development of the army of the Holy Roman Empire during the religious wars. As a result, the following tasks were performed:

1. Analyze the course of hostilities in wars involving the army of the Holy Roman Empire
2. To determine the influence of the Swiss army system on the troops of the Holy Roman Empire.
3. Highlight the individual stages of the evolution of the armed forces of the Holy Roman Empire.